

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nika Nikolič

**Položaj študentov: vpliv študentskih gibanj in organizacij na družbeno-
politični prostor**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nika Nikolič

Mentor: doc. dr. Žiga Vodovnik

**Položaj študentov: vpliv študentskih gibanj in organizacij na družbeno-
politični prostor**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

Položaj študentov: vpliv študentskih gibanj in organizacij na družbeno-politični prostor

Namen tega prispevka je opisati študentsko angažiranje glede aktualnih družbeno-političnih vprašanj. S podrobnejšim opisom dveh iz zgodovine vzetih primerov študentskega organiziranja, lahko natančneje opazujemo kako se študentje lotevajo spreminjanja svojega položaja v družbi in družbe same. Med leti 1968 in 1972 se je odvijala zanimiva epizoda študentskega aktivizma, ki je prispevala k nekaterim spremembam v načinu študija, do neke mere pa je našla tudi zasluženno mesto v zgodovini. Približno štiri desetletja kasneje se je pojavila še ena izmed študentskih iniciativ, ki sliši na ime Avtonomna tribuna. Njen izredno fokusiran cilj je bil izpolnjen, vendar ji kljub originalnemu avtonomnemu, od uradnih institucij neodvisnemu načinu organiziranja, grozi pozabljenje. Z opisom njenega alternativnega načina organiziranja, mehanizmov in principov delovanja skuša to delo vzpostaviti nastavke za kontinuiteto še neobstoječih bodočih iniciativ.

Ključne besede: študentje, študentska gibanja, študentske organizacije, družbeno-politična situacija

The situation of the students: The influence of student movements and social organizations in the social-political space

The purpose of this contribution is to draw up a student's engagement in respect of the current socio-political issues. With more detailed description of two examples taken from the history of student organizing can be more closely observed how the students address their changing position in society and society itself. Between 1968 and 1972, held an interesting episode of student activism, which led to some changes in the mode of study to some extent is also due to find a place in history. Some four decades later, one of the student initiatives is called Avtonomna tribuna. Its highly focused objective was met but despite the original autonomous, independent institutions of the official mode of organizing, it is threatened by oblivion. With the description of the alternative mode of organization, mechanisms and principles of operation, this work is trying to establish the continuity for even non-existent future initiatives.

Key words: students, student movements, student organisations, social-political situation

KAZALO

1 UVOD	5
2 METODOLOŠKI IN TEORETSKI OKVIR	6
3 KRATEK ZGODOVINSKI PREGLED	8
4 ŠTUDENTSKO GIBANJE MED LETI 1968 IN 1972	10
4.1 ČASOVNICA	11
4.1.1 Začetek gibanja	11
4.1.2 Radikalizacija gibanja	12
4.1.3 Vrhunec	14
4.1.4 Zadnja faza	17
4.2 ODNOS MED ŠTUDENTSKIM GIBANJEM IN ŠTUDENTSKO ORGANIZACIJO	18
5 ŠTUDENTJE DANES	19
5.1 ŠTUDENTSKA ORGANIZACIJA SLOVENIJE	20
5.2 AVTONOMNA TRIBUNA	21
5.2.1 Struktura AT	22
5.2.2 Potek zgodbe	22
5.2.3 O »zasedeni« predavalnici	26
6 ZAKLJUČEK	27
7 LITERATURA	30

1 UVOD

S pričujočim diplomskim delom želimo predstaviti študentsko delovanje, poseganje in vplivanje na aktualni družbeno politični sistem. Od ustanovitve Ljubljanske Univerze pa do danes so študentje v slovenskem prostoru skušali vplivati na potek študijskega procesa, svoj položaj v družbi in na aktualno družbeno politično situacijo. Študentske zahteve in agende so se z leti spreminjale in dopolnjevale. Nekatere so bile dosežene, druge pozabljene, spet tretje se ponavljajo v vsaki novi generaciji. Z zgodovinskim pregledom nameravamo izpostaviti zgodbe o študentskem delovanju, ki so šle v pozabo, podrobneje raziskati tiste, ki so se prelevile v mit in popisati še ne zapisane.

V diplomskem delu bomo zasledovali zgodovinski razvoj študentskega družbeno političnega udejstvovanja v okvirih Ljubljanske Univerze vse od njenega nastanka leta 1919. Znotraj zgodovinskega poteka tovrstnega dogajanja nameravamo izpostaviti dve obdobji. Leta med 1968 in 1972 so zaznamovali burni svetovni dogodki v katerih so pomembno vlogo odigrali tudi študentje. Vse skupaj ni šlo popolnoma mimo študentov Ljubljanske Univerze. To obdobje nam bo služilo kot prva fokusna točka. Na njenem primeru si bomo pogledali koliko so bili v svojih prizadevanjih študentje uspešni in kakšen odnos so do njih imele razne oblastne instance kot sta Zveza Komunistov (ZK) ter Univerzitetna Zveza Komunistov (UZK). Posebej zanimiv se zdi odnos med študentsko organizacijo in samim t.i. študentskim gibanjem.

Druga fokusna točka, ki jo nameravamo izpostaviti v zadnjem delu našega prispevka zajema dogodke v letu 2007 in delovanje samoorganiziranih študentov, ki so se združili pod imenom Avtonomna tribuna (AT). Njena zgodba se nam zdi zanimiva prav zaradi neformalnega in samoiniciativnega načina delovanja ter organiziranja. Študentska organizacija Slovenije je organizacija, ki naj bi predstavljala vse študente in skrbela za njihove interese. Delovanje obeh akterjev nameravamo predstaviti na primeru z maja 2007, aktualnega družbeno političnega konflikta v zvezi z Osnutkom predloga spremembe Zakona o visokem šolstvu. Opisati nameravamo s kakšnimi metodami se je AT zavzemala za doseg svojih ciljev. Marsikatera akcija je bila medijski kameri všečna, kar pa je seveda zadevo predstavilo na svoj tipičen spektakelski način. Drugih zapisov in popisov dogodkov v zvezi z AT je malo, saj uradna zgodovina ni naklonjena beleženju tovrstnih pripetljajev.

Eden od namenov našega prispevka je obeležitev dogodkov, ki navadno ne najdejo svojega mesta v uradni zgodovini. Kot bomo videli v nadaljevanju so akterji študentskega gibanja iz obdobja 1968-1972 sami storili največ za ohranitev spomina na te dogodke. V pomoč jim je bila seveda tudi nostalgija, ki na svetovni ravni zaznamuje Maj 68'. Ena, a ne edina agenda te diplomske naloge je zapisati dogodke v katerih so se študentje na neinstitucionalni ravni leta 2007 samoorganizirali na način, ki je v Sloveniji manj prisoten kot drugod. Naloga, ki smo si jo torej zadali v tej nalogi je zabeležiti dogodke študentske aktivnosti v maju in juniju 2007.

2 METODOLOŠKI IN TEORETSKI OKVIR

»Študentsko uporništvo« se marsikdaj nekritično opeva v luči študentskih gibanj iz preteklosti, ki so dobile že mitične razsežnosti. Zanima nas, kakšen akter so študentje, ko pride do možnosti vplivanja na družbeno politično situacijo. To se pravi kako močan, vpliven, radikalen, uporniški, revolucionaren itd. V ta namen nameravamo pregledati in analizirati pretekle študentske posege v politično realnost. Skušali bomo ugotoviti kakšni so bili vzroki in posledice njihovih uporov, akcij in protestov. Zanimala nas bo razlika med formalno in neformalno povezanimi študenti v prizadevanju za spremembe.

Obravnavali bomo primarne vire, torej izjave in zahteve študentov, ki so nastale v času študentskih aktivnosti v katere se bomo podrobneje poglobljali. S sekundarnimi pa bomo skušali celotno dogajanje še dodatno osvetliti. V tem delu se nameravamo osredotočiti predvsem na teoretično refleksijo (največkrat vpletenih) študentov, ki so svoje vidike na dogajanje izrazili v teoretičnih člankih. Osredotočili se bomo na teoretske prispevke študentov, ki so na manifestni ali na bolj analitičen način reflektirali dogajanje katerega del so bili tudi sami. Na tem mestu se nameravamo nasloniti predvsem na Tribuno, študentski časopis, ki je bil po mnenju nekaterih v sedemdesetih eden najbolj svobodnih medijev na takratnem slovenskem področju. Pri analizi današnjega študentskega delovanja si bomo prav tako pomagali s študentskimi izjavami tako tistimi, ki jih je uradno podala ŠOS, kot tudi tistimi, ki so nastali v bolj neformalnih študentskih organizacijah. V pomoč nam bodo medijska poročanja in intervjuji z vpletenimi akterji. Zanašali se bomo torej na subjektivna poročila vpletenih. Ker gre za nedavne dogodke ne obstaja veliko reflektiranih referenčnih del na to temo. Pričujoča diploma je eden prvih korakov v tej smeri.

V zvezi z dogajanjem leta 2007 in delovanjem Avtonomne tribune si nameravamo pomagati z intervjuji študentov, ki so aktivno sodelovali pri tej neformalni samoorganizirani študentski skupini. Namen pričujočega dela je tudi osvetlitev dogodkov, ki v uradni zgodovini ne najdejo svojega mesta. Študentsko gibanje v Ljubljani iz obdobja 1968-1972 je bilo v največji meri popisano s strani takrat sodelujočih študentov.

Obstaja mnogo pogledov na študentske upore, akcije in nasploh na študente kot »uporniški« subjekt. Herbert Marcuse denimo vidi v študentih »revolucionarni« potencial (Marcuse 1968), z njim se strinja Bogomir Mihevc, ki je prepričan, da imajo študentje »ključ« v svojih rokah (Mihevc 2008), medtem ko situacionisti v pamfletu O bedi študentskega življenja predstavljajo študente kot eno najbolj preziranih bitij (Situacionistična Internacionala in študenti iz Strassbourga 1966/1997). Z že zgoraj naštetimi metodološkimi orodji bomo skušali ugotoviti (če sploh) katero izmed teh mnenj drži. V pamfletu »O bedi študentskega življenja« lahko preberemo mnenja avtorjev, ki nam govori, da so do sedaj vse analize in raziskave študentskega življenja zaobšle bistvena vprašanja. Ne presegajo okvirov akademskih specializacij (psihologije, sociologije, ekonomije), zaradi česar jih že v osnovi označijo za zmotne. Že dolgo tega je Fourier razkril »metodološko kratkovidnost« obravnave bistvenih vprašanj brez njihove umestitve v moderno družbo kot celoto. (Situacionistična Internacionala in študenti iz Strassbourga 2009) Prav tega predloga se nameravamo držati v našem delu.

Naša metoda pri raziskovanju študentskih gibanj in organizacij ne bo zgolj zunanji, antropološki pogled objektivnega raziskovalca, temveč bomo skušali ta gibanja in organizacije razumeti tudi znotraj njihovih lastnih parametrov. Uporabili bomo metodo politično-zgodovinske kontekstualizacije, saj bomo delovanje študentskih gibanj in organizacij skušali razumeti v konkretnih okoliščinah, v katerih so delovala. Ena od naših metod bo tudi tekstualna kontekstualizacija, saj bomo skušali ugotoviti v kakšnem odnosu so teorije, ideje in vrednote, ki jih študentje zavzemajo v svojih delih, katerih namen je bodisi beleženje svoje zgodovine ali pa vplivati na mnenje trenutno prevladujočih teorij časa, o katerem bomo govorili, pa naj bo to leto 1972 ali pa 2007.

Zanimale nas bodo možnosti vplivanja študentov na družbo in politiko, predvsem preko sodobnih študentskih gibanj, v primerjavi s študentskimi gibanji iz zgodovine. Predpostavljamo, da je študentska populacija na primeru Slovenije relativno relevanten

političen akter. Pri svojem vplivu na družbeno političen prostor, pa se razlikuje glede na čas oz. obdobje v katerem deluje ter glede na svojo naravo, torej ali gre za gibanje ali organizacijo. Skušali bomo ugotoviti ali drži teza o tem, da se formalno organizirane študentske skupine reševanja študentskih problematik lotijo na drugačen način od neformalno organiziranih, posledično pa se zato razlikuje tudi moč njihovega vpliva in dometa njihovih dejanj.

3 KRATEK ZGODOVINSKI PREGLED

23.7.1919 je datum, ki ga beležijo ob ustanovitvi Ljubljanske Univerze. V tem začetnem obdobju Univerze so se študentje večinoma aktivirali zaradi slabih socialnih razmer, neurejene študentske prehrane in stanovanj. Problem so bili slabi materialni pogoji, primanjkovalo je predavalnic, finance so bile neurejene in posledično je bil ogrožen obstoj same univerze. Ustanovljeno je bilo »Podporno društvo jugoslovanskih akademikov«, ki je skrbelo za upravljanje menze, študentskega doma in bolniške blagajne. Študentsko nezadovoljstvo so kmalu »odkrile« politične stranke, ki so si skušale zagotoviti podporo med študenti tako, da so po letu 1922 začele urejati socialne razmere. (Kremenšek v Mihevc 2008, 138)

V dvajsetih letih dvajsetega stoletja je bila za slovenske študente značilna izrazito visoka stopnja organiziranega povezovanja. Združevali so se v raznorazna društva, izmed katerih so imela nekatera političen (npr. »Orjuna«) značaj, druga pač ne. Govorimo o interesnih društvih, kot so npr. športna društva, o društvih katerih osnova za združevanje je bila socialna pripadnost (Denimo društvo »Njiva«, ki je združevalo študente, ki so prihajali iz bolj ruralnega okolja.). 1921 je bil zelo aktiven Akademski socialno-pedagoški krožek, ki se je ukvarjal s socialnim položajem študentov in izvajanjem fakultetnih programov na univerzi. Večinoma so se društva ločevala glede na svojo osnovno ideologijo, versko pripadnost in politično usmeritev. Naštejmo še nekaj primerov društev iz tistega obdobja: planinsko društvo »Triglav«, politično društvo »Borba«, prav tako politični »Akademski Orel«, kulturno društvo »Mladica« in »Klub svobodnih akademikov«. (Mihevc 2008)

Med leti 1933 in 1940 so se študentje po navedbah Mihevca (2008) složno združili v akciji za Nacionalno in Univerzitetno knjižnico (NUK). V tistem času je delovalo društvo Slovenski

študent, ki pa je verjetno tudi zaradi svoje komunistične ideologije, dobilo večjo težo šele po letu 1945, ko je prišlo do menjave oblasti. Študentje so se v obdobju do druge svetovne vojne velikokrat udeleževali samoiniciativno organiziranih delovnih akcij, predvsem po zgledu Nemcev in Italijanov. Pomembna razlika pri tej praksi je bila ta, da je slednjim akcije organizirala država. (Kremenšek v Mihevc 2008, 153) Čas med drugo svetovno vojno ni bil naklonjen študentski aktivnosti, tisti ki so se kakorkoli upirali proti represiji na univerzi so bili zatirani, preganjani ali ubiti. Od leta 1943 pa do konca vojne je bila univerza zaprta. Takoj po koncu vojne so bili študentje precej pasivni. Mihevc (Mihevc 2008) meni, da je bilo takrat vse v rokah komunistične partije.

Obdobje med leti 1946 in 1960 sta podrobneje dokumentirala Vodopivec in Pivec. Takoj po vojni so se prioritete spremenile, najbolj pomembno je bilo opravljeno število udarniških ur in »ideološko politično usposabljanje«. Tu ni bilo prostora za prizadevanje za izboljšanje študijskih razmer, takšno obnašanje je bilo označeno kot oportunistično. Leta 1947 je bilo ustanovljeno študentsko združenje Ljudska študentska mladina. Vodila so jih načela po katerih so zavračali apolitičnost in strokovnost. Leta 1951 je bila ustanovljena študentska revija Tribuna, o kateri bomo podrobneje pisali v nadaljevanju tega prispevka. Kar se družabnega življenja študentov tiče, velja omeniti, da so bili pri tovrstni dejavnosti najbolj aktivni študentski okrajni klubi. Velik vpliv na študente je imela Zveza Komunistov. Leta 1954 so študentje, po dolgotrajnih zahtevah po soodločanju, dočakali prvega študentskega predstavnika v univerzitetnem svetu. Melik (v Mihevc 2008, 167) piše, da se je leta 1960 izoblikoval prvi svet letnika, v katerem so sodelovali profesorji, asistenti in študenti. Študentska organizacija je skladno z duhom časa prevzela pobudo za »politično vzgojo študentov«, ustanovljene so bile študentske tribune, svobodne katedre in center za marksistično izobraževanje. (ibid.) Študentje so tako počasi dosegli nekatere zelene spremembe, kot so na primer tiste o izboljšanju socialnega in materialnega položaja, deležni pa so bili tudi »državlanske vzgoje«. 1962 so študenti in profesorji, ki so bili člani Zveze komunistov Slovenije, zahtevali modernizacijo študija. Leto 1964 je zelo pomembno v vrsti študentskih aktivnosti, nekateri ga ocenjujejo celo za bolj pomembno od poznejšega obdobja med leti 1969 in 1972¹ (Štrajn in drugi 2009). Takrat so namreč ustavili izhajanje Perspektiv,

---

¹ 18.3.2009 je bila v okviru razstave Maj '68 v Parizu in študenstko gibanje v Ljubljani v MGLC organizirana okrogla miza na kateri so sodelovali Darko Štrajn, Pavle Zgaga, Bogomir Mihevc, Marjan Pungartnik in Pavle Čelik, ki so iz štiridesetletne perspektive za nazaj predstavili svoja videnja študentskega gibanja v Ljubljani v obdobju med leti 1968 in 1972. Vsi so bili v tem obdobju med vidnejšimi akterji znotraj študentskega gibanja.

kritičnega študentskega časopisa. Vodopivec (v Mihevc 2008, 177) poroča o številnih razpravah, ki so se takrat začele vrstiti o vprašanih birokracije, demokracije, vlogi inteligence, znanosti in izobraževanja, o socialnih nasprotjih, kmetijstvu ter gospodarstvu. Odprlo se je tudi vprašanje o sodelovanju študentov pri samoupravljanju univerze. Zbori študentov so bili že ena od novih oblik študentskega sodelovanja pri samoupravljanju. V tem času se je povečalo število študentov v svetih in nekaterih komisijah na fakultetah in univerzi. Nov zakon je leta 1969 določil redno članstvo študentskih predstavnikov v pedagoško-znanstvenih svetih fakultet in univerze. Takratne oblasti so v odgovor na študentske pritiske za izboljšanje socialno-ekonomskega položaja uvedle tudi štipendije. (Mihevc 2008)

Leta 1989 je prišlo do ponovne zasedbe Filozofske fakultete v Ljubljani s strani študentov. Začeli so s protestnim zborom, nadaljevali pa z gledališko predstavo študentov AGRFT. Sledila je debata med udeleženci o institucionalnem obstoju teorije. Zvečer je bil na programu literarni večer, za konec pa se je odvil protestni rock koncert v klubu K16. Celotna zadeva se je odvila pod okriljem študentskega parlamenta Filozofske fakultete. Poleg študijskih problemov je bil vzrok dogodka tudi aretacija Janeza Janše.² V tistem času so študentje izvajali anketo o zadovoljnosti študentske populacije s študijem na Filozofski fakulteti. Piko na i so dodali še profesorji te fakultete, ki so se prav tako odločili za protest. Vendar pa se med seboj vsebinsko niso najbolje ujeli. Glede študijskega procesa so imeli študentje in profesorji namreč popolnoma nasprotne predstave.

4 ŠTUDENSKO GIBANJE MED LETI 1968 IN 1972

»Maj 68« bi lahko označili za vrhunec študentskega angažmaja v zvezi s študentsko in ostalo družbeno-politično problematiko. Pod vplivom študentskih gibanj iz tujine in pod težo problematik, ki so se skozi zgodovino slovenskega visokošolskega sistema zgolj nabirale, je junija 1968 končno zares »počilo«. Udeleženci okrogle mize na MGLC (MGLC 2009) obžalujejo, da to obdobje še ni dovolj podrobno raziskano, opisano ali analizirano. V okviru nekega segmenta bomo to skušali narediti na tem mestu, s sklicevanjem na obilico primarnih

---

² Mnogi bi radi družbena gibanja iz sedemdesetih in osemdesetih let prejšnjega stoletja za nazaj interpretirali kot začetke narodnoosvobodilnega procesa za Slovenijo. Maloštevilni akterji priznavajo, da predvsem v sedemdesetih študentski upori niso imeli posebne zveze z narodnostnim vprašanjem. Še več, gibanje na slovenskem je bilo kritično do študentskega gibanja na Hrvaškem, ker je le-to ubralo preveč nacionalistično noto.

in sekundarnih virov iz obravnavanega obdobja, ki obravnavajo posamezne tematike znotraj širše zgodbe.

4.1 ČASOVNICA

4.1.1 Začetek gibanja

V študentskem naselju v Rožni dolini, so se študentje na zborovanju izrekli proti napovedanim zvišanjem stanarin za študentske sobe. (Goršič 1968) Zahteve so bile v tej fazi še precej sindikalne narave brez teženj po kakršnemkoli uporju kaj šele razširitvi na bolj splošen študentski program. Svoje družbene interese so pokazali z demonstracijo 31.5.1968. (Pivec 1969)³ 2.6.1968 so se sestali s predstavnikom univerze, ki je proučil njihove zahteve. Tekom sestanka se je spozabil in po nepotrebnem zagrozil s policijo, v primeru da bi zadeve šle predaleč. Ista grožnja se je zvečer ponovila v izjavi na televiziji, kar je bilo več kot dovolj, da je izzvalo radikalno razpoloženje. Po vseh študentskih domovih so se odvijala zborovanja. (Nepodpisano 1968b) Vsak je imel možnost participirati in podati svoje mnenje. Pivec poroča, da je imel vsak kaj za povedati in vsak je besedo tudi dobil. (ibid.)⁴ Občinska vodstva so medtem pritiskala na študente naj ne sodelujejo v skupni akciji. 6.6.1968 se je študentski aktivizem skoncentriral v obliki manifestacije. (Dekleva 2006)

Univerzitetni komite zveze komunistov Slovenije (UK ZKS) se je na seji 4.6.1968 distanciral od aktivizacije študentov, vendar jih je hkrati podprl. Ljubljanski študentje so podprli Beograjske v njihovih zahtevah (Meršol 1969) kar je verjetno zaradi nasilne izkušnje iz Beograda vplivalo oblastem strah v kosti. Že vnaprej so se za vsak slučaj izrekli proti nasilju, vendar hkrati poudarili, da so za demokratizacijo in za to, da vsi problemi ostajajo javni. Se

---

³ V obdobju pred tem datumom se je veliko govorilo o apatiji študentov in o njihovi neaktivnosti (tovrstne obtožbe so očitno aktualne prav v vseh obdobjih). Nekateri so upali in si želeli tovrstne aktivizacije, želeli so si študentskega gibanja verjetno tudi pod vplivom vesti iz tujine. Posebej napeto je postalo po dogodkih v Beogradu.

⁴ Na enem izmed zborovanj se je formirala ideja o skupnosti študentov ljubljanskih visokošolskih zavodov. Za štipendije in izboljšanje socialnega statusa študentov so se, poleg študentov samih, zavzeli tudi republiška vlada in Univerzitetni komite zveze komunistov. Ukrepal je Centralni komite zveze komunistov Jugoslavije, ki je sprejel smernice o pripravištvu in zaposlovanju. Slovenska skupščina pa je spremenila nekatere pomanjkljivosti v univerzitetnih predpisih. Dogovorjene in nadaljnje ukrepe so prepustili naslednikom v študentski organizaciji, bivšim aktivistom, organizacijam ZK ter državnim organom. Nova generacija študentov v organizaciji je bila takrat zaposlena z reorganizacijo svoje organizacije.

pravi, da študentske probleme tretirajo kot takšne, ki se tičejo vse javnosti in torej družbe. Študentje iz študentskega doma na Gerbičevi ulici so že 4. junija 1968 spisali eno prvih izjav v sklopu tega študentskega gibanja, kjer so opredelili svoj kritičen pogled na družbeno situacijo. Izpostavili so enake možnosti študija za vse, ne glede na finančno prosperiteto družine iz katere izhajajo in neznosen položaj prosvete, ki da ogroža slovenski razvoj. Izrekli so se proti nepoštenim bogatitvam nekaterih posameznikov. Zahtevali so osebno odgovornost na vseh nivojih, pri čemer so izpostavili tisto iz uprave in študentskih predstavnikov v svetu naselja, integracijo študentskih domov v univerzo. Obsodili so »odiranje« študentov podnajemnikov, ki so bili zaradi pomanjkanja sob v študentskih naseljih nastanjeni pri privatnih lastniških nepremičninah. (Nepodpisano 1968a)⁵

V tem obdobju se aktivna t.i. politizacija študentov ni intenzivneje nadaljevala kar so si bojda želeli v študentski organizaciji. Dogodki, ki so se začeli v juniju so se v oktobru istega leta nadaljevali v obliki sestankov in forumov. Torej premlevanja razmer. Ena glavnih idej, ki se je porodila junija 1968 je bila o reformi obstoječe Zveze študentov. Ta ni bila najbolj priljubljena, označena je bila za neučinkovito zgolj formalno strukturo, predvsem pa neprepoznavno, večina študentov na fakultetah naj zanjo sploh ne bi vedela. (Marenik 1968) V začetku študijskega leta 1968-69 so ustanovili novo Skupnost študentov Ljubljanskih visokošolskih zavodov (SŠ LVZ) in izvolili njen izvršni odbor. Prizadevali so si za reformo univerze in študentskega sodelovanja pri njenem samoupravljanju. Spomladi je bil v republiško skupščino izvoljen prvi študentski poslanec, Radio Študent pa je začel oddajati program. (Baškovič in drugi 1982)

4.1.2 Radikalizacija gibanja

V drugi fazi se je študentsko gibanje močno spolitiziralo in radikaliziralo. Časovni okvir tega obdobja je med leti 1970 in 1971. Najbolj opazna v tem času je bila kritika globalnih razmer. Prišlo je do spora med izvršnim in upravnim odborom znotraj Skupnosti študentov, saj je bil prvi nekoliko bolj radikalno aktivistično naravnani kot drugi, ki je sčasoma prevzemal vse bolj

---

⁵ V začetku junija 1968 je sledilo še mnogo podobnih programov in komunikacij, ki so bili med drugim namenjeni obveščanju javnosti. Študentje so jih naslovili na občine s prošnjo, da po svojih kanalih obveščajo občane in tako skušali seznaniti javnost z nastalo situacijo. Med podpisani pod temi dokumenti ni zaslediti Zbora študentov, ki je takrat predstavljal neko uradno študentsko organizacijo marveč razne samoiniciativne skupine kot so že prej omenjeni »Prebivalci študentskega doma na Gerbičevi 59« ali pa npr. »Organizacijski odbor študentskega zborovanja v naselju, 6. junija. 1968«.

birokratsko vlogo. Značilna je bila izrazito poudarjena antiavtoritarnost in bolj poglobljena teoretska kritika, kar se je odražalo predvsem v množici teoretsko kritičnih prispevkov v Tribuni.

Zahvaljujoč drugi fazi študentskega gibanja naj bi se univerza vendarle nekoliko modernizirala. »V tem pa je mnogo več profitiral sistem kot pa študentje: padale so predvsem že povsem anahronistične univerzitetne bariere in nasproti 'racionalne' družbe vstaja 'racionalna' univerza. /.../ Študentsko gibanje, ki sovpada s spremembami v vlogi znanja v produkcijskem procesu in družbeni vlogi izobraženstva, je radikaliziralo osveščanje o teh spremembah in s tem pripeljalo do lastnega diferenciranja.« (Baškovič in drugi 1982, XXVI) Zgolj manjši del študentov se je bil pripravljen odreči lastnemu privilegiranemu položaju, ki bi ga dosegel z diplomom in svojo pot nadajeval v do tedaj ustaljenih praksah produkcijskega procesa.⁶ Zanimivejši je drugi moment našega citata, kjer avtorji izpostavijo, da se je gibanje diferenciralo preko radikalizacije osveščanja družbe o spremembah »v vlogi znanja v produkcijskem procesu in družbeni vlogi izobraženstva« (ibid.). Preko svojega delovanja se je gibanje torej definiralo postopoma. Preko svoje kritičnosti do družbene realnosti in radikalnega sporočanja le-te, je gibanje dobilo svoje značajske poteze:

Nastanek študentskega gibanja pri nas je po našem mnenju možno pojasniti le iz družbeno-ekonomskih političnih in ideoloških konstelacij in protislovij v tedanji slovenski in jugoslovanski družbi. Treba je dodati, da povečana politična aktivnost študentov ni neke vrste 'pasiven odraz' ali 'postfestna reakcija' na zaostrovanje družbenih protislovij, temveč je gibanje z vso svojo heterogenostjo vmeščeno 'znotraj' teh dogajanj, je hkrati 'partikularno' (študentski protest je izraz položaja posebne družbene skupine – študentov) in svoje 'posebne' 'študentske' zahteve postavlja kot 'obče' družbene zahteve in/oz. probleme. Zakaj študentsko gibanje in aktivizacija? Zato, ker je šolstvo, še posebej visoko, čedalje bolj postajalo eden od glavnih kondenzatorjev družbenih protislovij in samo problem. (Baškovič in drugi XXXIV)

V tem obdobju se je s skupnim manifestom in potrjenim statutom dokončno konstituirala SŠ

---

⁶ Na tem mestu si bomo dovolili predrzno refleksijo današnjega stanja. Stanje na univerzi se ni zgolj izboljšalo, marveč v marsikaterem vidiku še poslabšalo, saj se današnje univerze upravljajo po vedno bolj neoliberalističnih principih. Naslednja opomba pa je, da se na koncu koncev akterji študentskega gibanja niso ravno odrekli lastnemu privilegiranemu položaju, saj so mnoga imena, ki so se pojavljala v gibanju danes na pomembnih političnih in gospodarskih ali pa v »najslabšem« primeru na akademskih delovnih mestih.

LVZ ustanovljena pa je bila tudi Skupnost študentov Slovenije, ki so se ji priključili visoko- in višješolski zavodi iz Maribora, Kranja in Pirana. Odprlo se je novo pomembno vprašanje o delovnem statusu študenta, veliko je bilo storjenega na področju zdravstvenega varstva študentov. Spomladi 1970 se je ponovno razživel študentsko gibanje. Temu novemu zagonu so bila vzrok dogajanja v zunanji politiki. Bolj ostro in utemeljeno so začeli znova delati tudi na reformi univerze. (Baškovič in drugi 1982)

4.1.3 Vrhunec

Študentje so se na vrhuncu gibanja ukvarjali problematiko reformiranja univerze, socialno problematiko študentov, pogoji študija, vprašanjem informacijskih sredstev v družbi s čimer so mišljeni predvsem mediji (Uredništvo in Merčun 1971), zunanjo politiko, smermi razvoja jugoslovanske družbene skupnosti (družbenoekonomska vprašanja, izbruhi nacionalizma na Hrvaškem in ustavni amandmaji (Vakanjac 1971)), alternativnimi oblikami življenja (npr. komuna v Tacnu). Podrobneje so se študenti s temi tematikami preko organiziranih diskusij ukvarjali jeseni 1970 na več dni trajajočem dogodku, ki so ga poimenovali Literarni maraton. (Konc 1970)

Pomladi 1971 je študentsko gibanje v Ljubljani postalo zares množično, vendar je po svoji sestavi ostalo heterogeno. V povezavi z njegovim delovanjem avtorji zbornika omenjajo spektakel, pravijo, da so določene »frakcije« znotraj gibanja delovale na čisto spektakelski ravni. (ibid.) V šestdesetih so se o družbi spektakla razpisali situacionisti, predvsem Guy Debord, ki se je tej temi največ posvečal. Debord pravi, da sodobna družba temelji na spektaklu, torej na formi na kakšen način je npr. dogodek predstavljen ali izveden in ne na njegovi vsebini. (Debord 1996) Množičnost je doprinesla k spektakularnosti študentskega gibanja. Če do tega ne bi prišlo bi spomin nanj najverjetneje odnesel tok časa. 14.4.1971 se je zgodila najbolj poznana akcija tega obdobja, manifestacija na Aškerčevi cesti v Ljubljani. Vzrok zanjo je bil precej spektakelske narave, tak ki je pritegnil množice, saj vsebinsko ni bil preveč poglobljen, predvsem pa ne ideološko definiran. Manifestanti so protestirali proti hrupu s ceste, ki da moti izobraževalni proces.⁷ V dokumentarnem filmu Slavka Hrena o študentskem gibanju v obdobju med leti 1968 in 1972 je Ciril Baškovič sam priznal, da so se

---

⁷ Akcija, kljub množični udeležbi študentov, ni rešila problema s prometom v okolici fakultet in srednjih šol. Nekaj let po manifestaciji so namreč Aškerčevo cesto še razširili zaradi česar proizvaja kvečjemu še več hrupa.

organizatorji manifestacije osredotočili na ta problem prav z namenom pritegniti k aktivizaciji večje število študentov. (Hren 1994) Študentsko gibanje je potrebovalo nov zagon in njegovi glavni akterji so se odločili, da potrebujejo množico za njegovo oživitev.⁸

Organizatorji so se pred začetkom protesta na Aškerčevi odločali ali bo manifestacija potekala bolj »legalistično« ali pač bolj »akcijsko«, zagovornik prve ideje je bil izvršilni odbor, medtem ko se je za drugo možnost zavzemal akcijski odbor. Ta dva pristopa si nista nujno nasprotovala marveč sta se marsikdaj, tudi v prihodnjih akcijah, dopolnjevala. Precej kratkemu organiziranemu pojavu so sledili akcijski pozivi na pohod proti centru mesta, kar se je tudi zgodilo. Z dovoljenjem milice so lahko protestniki prebrali svoje izjave tudi pred skupščino. Po navedbah naj bi bilo celo slišati pozive po zasedbi RTV, vendar do tega ni prišlo. Avtorji zbornika so prepričani, da je bila ta akcija ključna za prodor akcijskega odbora znotraj SŠ. (Baškovič in drugi 1982)⁹

V primeru Aškerčeve je bila reakcija oblasti in milice še zelo umirjena in previdna, kar se je kaj kmalu spremenilo. Strasti so se razplamtele ob protestih zaradi obiska francoskega predsednika Chaban-Delmasa, ko so protestirajočim študentom zasegli transparente, jim odvzeli osebne dokumente, ter jih nazadnje fizično strpali v neko vežo stran od francoskega politika. (Nepodpisano 1971) To je bil sicer najhujši fizični obračun med milico in protestniki v celem obdobju tega študentskega gibanja. Obnašanje obeh akterjev je pripomoglo k temu, da ni prišlo do nasilja do kakršnega je prihajalo ob študentskih protestih v tistem času drugod po Evropi in Ameriki, kjer so se nekateri obračuni končali celo s smrtnimi žrtvami. Študentje sami so se zavestno odločili za neprovociranje in umirjeno postopanje v kontaktu z milico, prav tako se je milica pogajala s študenti in postopala zelo zadržano. Dva pripadnika ljubljanske milice so poslali na izobraževanje v Francijo, kjer je bil velik poudarek na sprejemanju protestnikov s strani policije kot nasprotnike in ne sovražnike. (Štrajn in drugi

---

⁸ Cilj, kot je to podal Baškovič v intervjuju, je bila mobilizacija in politična aktivacija večjega števila študentov pri študentskih problemih nasploh. Tudi ta cilj ni uspel, saj je bila akcija na Aškerčevi najbolj množična v vsem obdobju študentskega gibanja. Na naslednjih dogodkih je število upadalo, torej se tudi veliko tistih, ki so prisostvovali na Aškerčevi v tovrstnem političnem delovanju niso videli. Morda pa je tovrsten populizem imel druge učinke. Proti koncu gibanja so se pojavile akcije, ki so bolj značilne za družbena gibanja v osemdesetih, denimo protest za varovanje okolja.

⁹ Razhajanja med AO in IO so postala na tej točki narasla že do te mere, da je nameraval AO izglasovati nezaupnico IO. Prvi se je zelo okrepil in je štel tudi do 200 študentov vendar je bil prav to tudi razlog za njegovo heterogenost. V njem so sodelovali tudi predstavniki UK UKS, ki so na ciklostiranem letaku pojasnili kako razumejo svojo vlogo znotraj AO SŠ LVZ. Prizadevali so si za izdelavo politične platforme študentskega gibanja, ki bi jo to predebatiralo s študenti in na tej osnovi izpeljalo konkretne akcije.

2009)¹⁰

Najbolj znan študentski podvig iz tega obdobja je gotovo enotedenska zasedba Filozofske fakultete, s katero so študentje skušali doseči izpolnitev svojih zahtev po spremembah na področju šolstva, socialnih zadev in politike v državi. Med samo zasedbo so študentje in sodelujoči profesorji nadaljevali s študijem vendar v alternativni obliki preko diskusij in delavnic kjer ni veljalo načelo *ex cathedra*. (Jaša in Medved 1971) Avtorji zbornika so prepričani, da je zasedba uspela v svojih političnih zahtevah, ki jih je podala. Prišlo je do prekinitve procesa proti aretiranemu študentu Filozofske fakultete¹¹, pospešili so se drugi postopki, dobili pa so tudi pristanek v sodelovanje s strani predstavnika republiškega Izvršnega sveta UK ZKS¹². Sredi enotedenske zasedbe se je pojavilo vprašanje kako naprej. Avtorji prispevka na to temo v glasilu zasedene Filozofske fakultete SP, so na to odgovorili s predlogi o vlogi študenta v družbi in na fakulteti. »Študent naj ne bo le pasiven, nedelaven magnetofonski trak predavanj, študent naj ne bo le predmet pouličnih obrekovanj – študent naj bo tudi graditelj univerze, sograditelj družbe, revolucionarni subjekt.« (Zgaga 1972)

Konec zasedbe je naznanjal tudi počasen razkroj študentskega gibanja. Naslednji projekt, ki so se ga študentje lotili, kljub med seboj že zelo nasprotujočimi si mnenji, je bil zasnutek študentske partije v obliki Gibanja 13. novembra. Vse skupaj ni nikoli prav zaživelo zaradi izredno močnega nasprotovanja velikega števila akterjev tudi znotraj študentskih vrst in v preteklosti sicer gibanju naklonjenih skupin ter oblastniških institucij. Poskus z Gibanjem 13. novembra je bila želja po revitalizaciji študentskega gibanja. Vendar je bilo očitno, da so se študentje zavedali njegovega zatona, zato so se na novo poskušali organizirati v neki bolj alternativni obliki. Skušali so poiskati način kako bi se nekoliko bolj organizirali vendar hkrati obdržali neko določeno stopnjo aktivizma.¹³

---

¹⁰ Drugi neprimerni ukrepi so se zgodili ob preiskavi UJV v prostorih Filozofske fakultete, ko je problem predstavljala tabla na kateri so bila mnenja očitno preveč svobodno izražena. Posledično je bil študent Adam Frank aretiran, kar je razplamtelo strasti do te mere, da se je zgodila zasedba Filozofske fakultete.

¹¹ Tekom zasedbe je prišlo do prvega kazenskega postopka zoper udeleženca gibanja, ki naj bi ščuval k uporabi proti milici.

¹² V UK ZKS so v izjavi ob odzivu na zasedbo študente podprli. Ugotovili so, da študentje »čutijo potrebo« po akciji vendar imajo težave s formuliranjem ciljev.

¹³ Svojevrsten pregled študentske aktivacije in nasploh študentske situacije tistega obdobja je podal bilten UK ZKS. Vloga komunistov študentov pri študentskem gibanju je po sklepih UK ZKS bila ta, da so se zavzemali za doseganje in postavljanje realno izvedljivih ciljev. UK si je vseskozi prizadeval, da bi gibanje postalo eden izmed nosilcev družbenega razvoja. Bili so proti »abstraktni« kritiki družbe kot take. Ugotavljajo, da je študentsko gibanje doseglo največje rezultate prav takrat, ko je imel vajeti v rokah UK ZKS. V naslednji izjavi so se pohvalili s tem, da so vedno uspeli ločiti med pozitivnim jedrom in tistim delom študentom, ki je enostavno »šel predaleč« in se nekako ni najbolje vklapljal v njihovo agendo. Zavzemali so se za nadaljnjo študentsko

V tem študijskem letu so se angažirali študentje na prej nekoliko manj aktivnih fakultetah, rezultat tega pa so bili predvsem študentski listi. Tako sta npr. oddelek za kemijo in oddelek za fiziko in matematiko na FNT začela izdajati svoja glasila Informator in List, ki sta spremljala njihov boj za boljše študijske razmere. Mnoge zahteve so jim bile izpolnjene. Podprl jih IO SŠ LVZ vendar hkrati pozval naj razširijo svoje zahteve, saj si oni prizadevajo podobno vendar na širšem področju. Z nekoliko nekonvencionalnimi akcijami so se v zvezi z družbenopolitičnimi problemi angažirali študentje Fakultete za arhitekturo. Priredili so »Happening« na Vegovi ulici v Ljubljani kot protest zaradi podiranja starih dreves, pobarvali Fabianovo ograjo in izdali glasilo AA. Študentje ekonomije so se lotili bolj družbeno sprejemljivih akcij. Na temo gospodarskih vprašanj so na svojih okroglih mizah gostili ugledne gospodarstvenike. Osrednji problem njihove fakultete je bila nova zgradba zaradi prostorske stiske. Iz vsega tega je za kratek čas nastal tudi projekt »Alternativna univerza«, ki pa ni preživel konca študijskega leta. Nekoliko zaradi dokončnega razkola med akcijskimi odbori in SŠ, torej med študentsko organizacijo in študentskim gibanjem, nekoliko pa kot iskanje alternativnih rešitev za ohranitev slednjega.

4.1.4 Zadnja faza

Zadnja faza, je faza izteka študentskega gibanja, postavljamo pa jo v obdobje med leti 1972 in 1974. Višek gibanja je bila zasedba Filozofske fakultete v Ljubljani. Po zasedbi se je večina dogajanja in akterjev premaknila iz Filozofske fakultete na Fakulteto za politične vede. Med zasedbo, še izraziteje pa po njej se je vse bolj kazala huda razcepljenost znotraj gibanja. Odmaknil se je t.i. »kulturniški« del gibanja, ki se je bolje počutil v napol institucionalizirani subkulturi. Teoretsko-politični del se je združeval v majhne skupinice, Skupnost študentov se je vse bolj držala načel pragmatizma, predvsem ko je šlo za urejanje interesov med UK ZKS in študenti. Zaostrovali pa so se tudi odnosi med skupinicami bolj radikalno aktivnih študentov in oblastjo. Avtorji (Baškovič in drugi 1982, XXXVII) so razkroj opisali takole: »/.../ pozneje je po obračunu z liberalizmom nadaljnja demokratizacija družbe, ki jo načrtujejo sprejeti ustavni amandmaji in končno sprejetje nove Ustave, pometla z možnostmi

---

kritiko vendar dokler ta ostane znotraj uradno priznanih t.i. komunističnih okvirov. Za najbolj aktivne v gibanju so označili »boljše« študente, ki so povečini predvsem člani vodstva SŠ LVZ.

študentskega protesta, vzpostavljanjem 'študentskega' interesa kot 'občega'.« Možnosti samoorganiziranja študentov in združevanje v obliki gibanja je zmanjšala tudi reforma Skupnosti študentov. Ta se je 1974 preoblikovala v Zvezo socialistične mladine. Zmanjšale so se pristojnosti UK ZSM. Fakultetni organi pa so se bolj povezali z občinskimi.

Študentje so si s svojim delovanjem priborili mesto v republiški skupščini, rešili vprašanje zdravstvenega zavarovanja, v študentskem naselju v Rožni dolini so zgradili dva bivalna stolpa namenjena subvencionirani nastanitvi študentov, novi pridobitvi sta bili tudi dve instituciji, in sicer Radio Študent in ŠKUC. 1973 so ustanovili Časopis za kritiko znanosti novo antropologijo in domišljijo. Zahteve po reformi univerze so bile velikokrat protislovne, v glavnem pa je šlo za povečanje učinkovitosti študija, za kadrovske štipendiranje, za povečano ekonomsko vlogo univerze kot znanstvene in raziskovalne ustanove in njeno neposrednejšo vlogo pri krepitvi »družbenega kapitala«. Študentje so kritizirali delovanje fakultet kot proizvodnje kadrov. V zvezi z zunanjo politiko se je gibanje močno radikaliziralo. Dogodki na Aškerčevi cesti se štejejo za vrhunec študentskega gibanja, hkrati pa je tu prvič prišlo do opaznejše cepitve med študenti na zmerno in radikalnejšo strujo. Zanimiva značilnost študentskih bojev je bila ta, da so si študentje tako rekoč vzeli institucije za svoje, polemizirali so s sodniki na procesih, se udeleževali odprtih sestankov in se na javnih dogodkih pogajali z milico. V svojih zadnjih izdihljajih si je SŠ prizadevala obdržati študentsko gibanje pri življenju. Študentsko gibanje je namreč kljub vsem svojim notranjim konfliktom in cepljenjem na struje formiralo študentsko skupnost. Struktura SŠ, ki je dajala gibanju legitimnost je bila zasnovana tako, da je za svojo legitimnost potrebovala študentsko gibanje. Skupnost študentov je za lastno afirmacijo tako potrebovala študentsko gibanje za katerega namene je bila pravzaprav tudi ustvarjena. Rezultat teh prizadevanj je bila ureditev štipendijske politike in prepoved vpisovanja negativnih ocen v indeks. (Baškovič in drugi 1982)

4.2 ODNOS MED ŠTUDENTSKIM GIBANJEM IN ŠTUDENTSKO ORGANIZACIJO

Volilna skupščina SŠ LVZ 23.12.1970 je prinesla intenzivnejše razpravljanje o vprašanju študentske organizacije, študentskega gibanja in odnosov med njima. (Šetinc 1971a; Šetinc 1971b; Šetinc 1971c; Štrajn 1971) Ta skupščina je odprla tudi bolj definirano problematiko in jasno razvidno pojmovanje študentov samih sebe kot političnega akterja. Začeli so se

ukvarjati z vprašanji o možnostih odpiranja političnega prostora študentov v lastnem okolju (Ule 1970), zastavili so si cilj doreči dolgoročni koncept temeljnega programa SŠ LVZ. (Baškovič in drugi 1982) Izvršni odbor SŠ in Akcijski odbor študentskih svobodnih tribun sta se razpisala o razmerju med študentskim gibanjem in študentsko organizacijo. Avtorji ugotavljajo, da tako Izvršni kot Akcijski odbor postajata zgolj »forumski sredini« ter se tako oddaljujeta od študentov v smislu širše participacije. »Le soočenje obeh momentov revolucionarne akcije študentov in njuno dialektično prepletanje bi omogočilo vpogled v tisto pravo (zdravo) političnost, ki jo študentsko gibanje lahko prenaša in katera potrebuje prav študentsko gibanje za nosilca.« (ibid.) Med elemente študentske organizacije so šteli različne akcijske skupine, mednarodni odbor (oddelek znotraj SŠ), Tribuno in Radio Študent. (Baškovič in drugi 1982) Tudi IO SŠ LVZ je na letni skupščini SŠ LVZ v svojem poročilu ugotavljal, da je študentska organizacija oddaljena od študentov in realnosti in da je elita na vrhu organizacije neučinkovita ter neodzivna. (Baškovič in drugi 1982) Nekateri so bili po enem letu delovanja SŠ do nje precej kritični, saj ni prinesla zaželenih učinkovitih rezultatov. Načrtovali so preoblikovanje delovanja IO SŠ v kolektivno vodstvo skupnosti študentov.

Prizadevanje za reformo univerze so študentje vzeli zelo resno. Na SŠ so ustanovili poseben odbor za reformo univerze, pomembni sodelujoči akterji pri tem delu zgodbe pa so bili tudi skupina mladih pedagogikov, akcijski odbor (AO) političnih tribun študentov ter organizacije oz. njihova telesa po fakultetah (Filozofska fakulteta, Ekonomska fakulteta, Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo, Biotehniška fakulteta, Akademija za gledališče, radio, film in televizijo itd.). Pripravili so razprave o novih fakultetnih statutih, izdelali analizo na osnovi posebnega vprašalnika o problematiki pedagoškega dela na fakultetah, zahtevali uvedbo svetovalne službe za študente, odpravo sprejemnih izpitov in numerus clausus ter pozivali študente na posameznih fakultetah k povezovanju v skupino za probleme študija. (Baškovič in drugi 1982)

5 ŠTUDENTJE DANES

Glede na situacionistični pamflet, je »poleg policaja in duhovnika v Franciji najbolj prezirano bitje študent. Nemočna levičarska inteligenca se vzneseno navdušuje nad t.i. »študentskim uporom«, dejansko propadajoče birokratske organizacije («Komunistična« partija in Nacionalna zveza študentov Francije) pa ljubosumno tekmujejo za »moralno in materialno

podporo študentov.« (Situacionistična Internacionala 1997: 75) Te besede so bile napisane v Franciji 1966 a bi jih skorajda lahko uporabili tudi za opis današnjega stanja v Sloveniji.

Edini »upor«, ki ga študentje še premorejo, je v dolžini časa študija. Država in Evropska Unija se na vse pretege trudita skrajšati čas študija, tega »podaljšanega otroštva«. (Situacionistična Internacionala 1997) Na to nam kaže denimo Bolonjska reforma, ki si med drugim prizadeva študente, kot porabnike državnega proračuna, čimprej spraviti na trg dela in jih transformirati v državnemu proračunu koristnejše davkoplačevalce.

Edini aktivno delujoči so že prej naštetih akterji, vendar si le-ti redko upajo poseči onkraj začrtanih meja. Pa še takrat, ko to naredijo, gre navadno za izredno majhno število študentov, za neko avantgardo ali pa subkulturo, odvisno od situacije. Na drugi strani je tiha večina, ki se ali strinja ali pa ne, največkrat izgleda kot da ji je povsem vseeno. Kakorkoli, ta večina ne deluje.

Študentje so praviloma izredno slabo seznanjeni z uradnimi študentskimi predstavništvi kot so na primer študentski sveti na posamičnih fakultetah in Študentska organizacija Slovenije. Študentska društva naredijo nekoliko več za samopromocijo in so po svojih dejavnostih bližje študentom. Organizirajo na primer razne delavnice, predavanja, okrogle mize, filmske projekcije, seminarje, poletne šole, ekskurzije in seveda študentske zabave. Študentskih gibanj je izredno malo in vprašanje je kaj pravzaprav lahko označimo za študentsko gibanje. Pri študentskih gibanjih gre največkrat za akcijsko delovanje. Takrat vsaj pritegnejo največ študentov. Vendar pa se gibanja, ki so sestavljena večinoma iz študentov, velikokrat ne ukvarjajo zgolj s študentskimi temami in takrat interes študentov pade.

5.1 ŠTUDENSKA ORGANIZACIJA SLOVENIJE

Študentska organizacija Slovenije (ŠOS) je bila ustanovljena leta 1994, aktivneje pa naj bi začela delovati po reorganizaciji leta 2002. Predstavlja institucijo, ki naj bi skrbela za interese slovenskih študentov. Je krovna organizacija vseh študentskih organizacij. Kot sami zapišejo si ŠOS: »kot krovna organizacija slovenskih študentov prizadeva vplivati na izboljšanje študijskih razmer, socialnega položaja študentov in razvoj interesnih dejavnosti ter v tem

okviru aktivno sodeluje pri oblikovanju nacionalne politike in programov s tega področja« (Študentska organizacija Slovenije 2009)

Po raziskavi, ki jo je opravil ŠOS, slovenski študentje slabo poznajo njihovo »krovno organizacijo«. (Flere 2005) Nekako izgleda, kot da ohranja ŠOS neko razdaljo med sabo in študenti. Sicer organizira zabave, potovanja in izobraževanja za študente. Vendar pa nič ne naredi na promociji participacije. Leta 2006 je sicer organizirala masovni protest proti spremembi zakona o visokem šolstvu, ki ga je skušala uvesti vlada, (Čepin Čander 2006; Aleksič 2006) vendar so se zadeve lotili na tak način, da ogromno udeležencev tega protesta sploh ni preveč dobro vedelo kaj je vzrok protesta. Vse skupaj je preveč izpadlo kot zabavni program za mladino sredi ljubljanskega Kongresnega trga.

ŠOS po našem mnenju ne omogoča participacije študentom ampak avantgardno skrbi za »študentsko problematiko«, brez posvetovanja s samimi študenti. Vzvodov ali organov za kaj takega niti nima. Dokaze za pomanjkanje povezave ŠOS s študenti lahko iščemo v njegovi predstavi o participaciji. To razume na enak način kot slovenski politični sistem. Vsaki dve leti se na študente obrne z razpisom volitev na kateri lahko študenti s svojimi glasovi odločijo katera »klika« se bo v prihodnjem obdobju nereflektirano in samovoljno odločala, kateri problemi »najbolj« pestijo študentsko populacijo.

5.2 AVTONOMNA TRIBUNA

Za ustanovitveni datum Avtonomne tribune štejemo 26.4.2007. Takrat se je v Infoshopu na Metelkovi zgodila javna tribuna o apatiji slovenskega študentovstva na pobudo študentk in študentov sociologije kulture iz Filozofske fakultete. Večina udeležencev je bila študentov in vsaj od začetka se je ukvarjala izključno s »študentsko problematiko«. Intervjuvanci so se večinoma odločili, da bi AT lahko poimenovali kot študentsko gibanje, vsaj v oziru slovenskih razmer, kjer v sodobnem času dolgotrajnih in množičnih družbenih gibanj ne poznamo. AT so označili za družbeno gibanje, ki je značilno za razmere v Sloveniji. Bil je sicer razmeroma maloštevilčno in je po opravljeni nalogi nekako izgorelo. (Priloga A) Imela pa je tudi omejen rok trajanja. (Priloga C)

5.2.1 Struktura AT

Avtonomna tribuna je v svoje vrste vabila in spodbujala študente, ki bi si želeli ukvarjati s problematiko. Ni imela rigidne strukture, vsi udeleženci sestankov in akcij so bili tretirani kot enaki med seboj in mnenje vsakega se je poslušalo in vzelo v premislek. Udeleženci AT so nam v intervjujih zaupali, da je bila AT precej fluidna struktura brez vodij. Začetek je bil precej spontan, sodelujoči so se šele spoznavali, pa vendar je vse nekako delovalo. (Priloge A-E)

Avtonomna tribuna je posledica treh »tokov«, treh različnih skupin, ki so se aktivirale okoli tega vprašanja in na začetku niso vedele druga za drugo. Aktivistična ekipa Infoshopa, ki je spremljala študentske demonstracije v tujini, ki so bile aktualne približno v istem času, aprila 2007. Študentje Filozofske fakultete, ki so pripravili okroglo mizo o Apatiji slovenskih študentov na kateri so padli predlogi o dejanskem aktiviranju vsaj tam prisotnih študentov. Tretji tok pa je izhajal iz Fakultete za družbene vede, kjer so se dva profesorja in nekaj študentov zoorganizirali v skupino ter predlagali nadalne ukrepanje glede spornega predloga osnutka zakona o spremembi zakona o visokem šolstvu. (Priloga Č)

5.2.2 Potek zgodbe

Vse se je začelo z ogorčenjem, da ŠOS nič ne ukrene glede spornega osnutka. Na prvem sestanku, ob formaciji Avtonomne tribune, so pričujoči sklenili, da bodo stvari vzeli v svoje roke in da ne nameravajo zgolj čakati (in morda ne dočakati) na ukrepe ŠOS-a. Avtonomna tribuna je fluidno strukturirana neformalna skupina študentov, ki so se v aprilu in maju s svojim delovanjem zangažirali okoli vladnega Predloga osnutka zakona o spremembi visokega šolstva (v nadaljevanju predlog zakona). Ta je predvideval uvedbo neoliberalnih smernic, ki bi že tako z omenjeno logiko obremenjeno Bolognsko reformo v tej smeri le še dodatno zaostrole. Sprememba zakona bi prinesla razdrobljenje fakultete, plačljiv študij, tekmovalnost in nasploh vse kar še spada v tržno logiko, ki na srečo zaenkrat še ni popolnoma vseprisotna v slovenskem univerzitetnem prostoru. (Priloga Č)

Trije ključni dogodki, ki so dokončno pripeljali do njene formacije so si sledili precej hitro eden za drugim. 16.5.2007 so študentje Sociologije v Infoshopu na Metelkovi priredili

okroglo mizo z naslovom Apatija slovenskih študentov. (Priloge A-E) Dogodka se je udeležilo presenetljivo veliko število ljudi. Študentov, ki niso bili nič kaj apatični. Razprava se je začela z očitkom predstavnikom ŠOS-u, da zakaj nič ne naredi, da je neefektivna, da nima stika s študenti in da ne deluje v njihovo korist. Udeleženci so hitro spoznali, da jim je skupna želja po ukrepih, po spremembah v študijskem procesu in volja po dejanskem aktivnem delovanju v tej smeri. Na tem dogodku se je dogovorilo, da se 21.5.2007 simbolno zasede Filozofsko fakulteto (FF). To je drugi ključni dogodek v nastanku Avtonomne tribune in mnogi njen dejanski začetek postavljajo na ta datum. Ob 12. uri se je skupina udeležencev že opisane okrogle mize zbrala v avli FF. Glas o tem načrtovanem dogodku se je hitro razširil preko raznoraznih pozivov, tako je bil krog udeležencev zasedbe tokrat že večji, tudi iz drugih fakultet, predvsem iz Fakultete za družbene vede (FDV) kot na sami okrogli mizi pridružili pa so se tudi naključni mimoidoči. Na zasedbi se je razpravljalo o študentski problematiki kot so jo videli udeleženci predstavilo pa se je tudi predlog zakona. Glede slednjega se je po daljši razpravi sklenilo, da je potrebno nekaj ukreniti in si prizadevati, da do njegovega sprejetja v parlamentu ne bi prišlo. Rezultat zasedbe je bila prva Izjava Avtonomne tribune s katero so študentje opredelili svojo namero: »S tem dejanjem se pridružujemo boju študentk in študentov v Evropi in po svetu, ki so se že uprli neoliberalnim reformam visokega šolstva in podreditvi vseh vidikov družbenega življenja logiki prostega trga.« (Avtonomna tribuna 2007a) Sprva se je Avtonomna tribuna poimenovala zgolj ta dotična zasedba z namenom poimenovati to avtonomno organizirano, spontano, samoorganizirano, neodvisno zborovanje oz. tribuno. V avli FF se je sklenilo tudi, da se AT skupinsko udeleži okrogle mize na FDV z naslovom Dobrodošli na McUniverzi, ki naj bi se začela dan pozneje. Ta okrogla miza je tretji ključni dopolnilni dogodek, ki je nekako zaokrožil in potrdil obstoj AT. (Priloga C)

22.5.2007 se je sedaj že AT zbrala na Kongresnem trgu pred zgradbo Univerze v Ljubljani in se s transparenti odpravila proti FDV. Na poti so se ustavili na Ministrstvu za visoko šolstvo, ki je takrat še imelo prostore na Masarykovi. Tam so skušali predati svojo izjavo v kateri se izrekajo proti sprejetju predloga zakona in proti vrednotam, ki so jih skušali preko njega prepeljati v visokošolski prostor. Posledica tega vpada na ministrstvo je bila policijska zaseda par sto metrov naprej. V nadaljevanju njihove poti so jih namreč zaustavili policisti, ki so jih najprej zadrževali več kot pol ure, brez pojasnila, na koncu pa popisali in izpustili. Študentje so v roku nekaj tednov prejeli na dom položnice za plačilo kazni. Z zamudo se je AT torej končno uspela udeležiti javne tribune na FDV. S situacijo so bili udeleženci in organizatorji javne tribune, v zahvalo sodobni tehnologiji že seznanjeni. Prihod v predavalnico, do katerega

je slednjič le prišlo, je pospremil močan aplavz. Govorci tribune Dobrodošli na McUniverzi so bili predstavnik univerze v Ljubljani, takratna dekanja FDV, predstavnik sindikatov, predstavnik raziskovalcev, predstavnik ŠOS in predstavnik študentov. Obisk je bil s strani študentov skorajda množičen. Od profesorjev sta se tribune udeležila dva predstavnika, sodelovala pa je tudi mlada raziskovalka. Sklep tribune je bil, da se odločno zavrne predlog zakona, ker je popolnoma nesprejemljiv. Simbolno je približno dvesto udeležencev tribune izglasovalo nezaupnico takratnemu ministru za visoko šolstvo Zupanu. AT se je interno dogovorila za zasedbo FDV že naslednji dan.

23.5.2007 se je zasedba FDV tudi zgodila, vendar je bil odziv naključnih mimoidočih precej drugačen od tistega izpred dveh dni na FF. Medtem, ko so se tam priključevali razpravi ali pa vsaj za trenutek postali in preverili kaj se dogaja, so na FDV študentje in profesorji, razen seveda redkih izjem, hodili enostavno mimo dogajanja kot, da se nič ne dogaja. AT je bila posledično zaskrbljena zaradi majhnega števila aktivnih študentov in velike pasivnosti večine. Vendar se je izoblikovalo mnenje, da AT ni usmerjena v množično grupiranje, temveč v aktivno delovanje na detektirano kritičnih področjih. (Priloga C) Udeleženci so ugotovili, da se je angažiralo tudi minimalno število profesorjev, čeprav se spremembe v predlogu zakona tičejo tudi njih in njihovega delovanja. Zato so sklenili, da se spiše poziv k angažmaju glede predloga zakona, ki bo izročen v pisni obliki vsem profesorjem na FDV in FF. Kljub neobremenjenosti z množičnostjo se je poudarila potreba po širjenju informacij tudi na drugih fakultetah, zato je bilo sklenjeno, da se formira skupina, ki bo odgovorna za kontaktiranje zainteresiranih študentov na drugih fakultetah. Poleg vnovičnega informiranja o najbolj svežih dogodkih v zvezi s predlogom zakona, se je razpravljalo o poteku tribune, ki se je zgodila en dan poprej. Po najboljših močeh se je skušalo informirati širšo študentsko populacijo, ki je bila takrat trenutno prisotna na hodnikih FDV. (Z 2007)

Vnovič se je obsodilo poskus formalne vpeljave neoliberalnih reform v sfero visokega šolstva. Informacija o ministrski seji, ki bo obravnavala predlog zakona 24.5.2007, torej že naslednji dan, brez sodelovanja ali posvetovanja s katerimkoli od akterjev, ki se jih to tiče, torej študentov, univerze, raziskovalcev itd., je sprožila povod za odločitev o prireditvi posebne verzije avtonomne seje v izvedbi AT pred vladno palačo. Akcija, ki ni bila prijavljena na policiji, se je pred vladno palačo odvila na sredi ceste tako, da je bil promet po tej ulici popolnoma onemogočen. Policija se je postavila v vlogo opazovalcev in ni ukrenila ničesar do konca, ko je skušala legitimirati nekaj oseb, vendar so se udeleženci AT strnili v

gosto formacijo in niso dopustili izločitve nobenega posameznika. Akcija je bila medijsko odmevna, na samem prizorišču je bilo prisotnih kar nekaj kamer, kar je verjetno eden izmed glavnih razlogov, da so organi oblasti delovali tako zelo stoično. Skorajšen škandal, ki so ga kot takega predstavili mediji zaradi impulzivnega posredovanja policije pri pohodu AT s Kongresnega trga do FDV pred tremi dnevi, je očitno pustil svoje posledice na njihovem načinu ukrepanja. Kljub temu, da niso popisali prav nikogar so se policisti po pregledu in vizualni dokumentaciji udeležencev, odločili da imajo osumljenca oz. domnevnega organizatorja akcije, ki so ga ovadili brez popisa na licu mesta. Proces proti njemu se do danes še ni zaključil. Sama akcija je bila sestavljena iz prebiranja izjave AT in performativne točke, kjer so študentje preoblečeni v slovenske ministre in premiera igrali namizno igro monopoli, z gospodarskimi in socialnimi vrednotami.

30.5.2007 se je zgodila zasedba tretje fakultete, tokrat se je AT zbrala v avli Fakultete za socialno delo. Istega dne so študentje tudi na FF odprli Infotočko, vendar se ta ni nahajala v predavalnici, kot tista na FDV ampak kar na hodniku fakultete v obliki stojnice z informativnim materialom. 11.6.2007 se je zasedla še avla Fakultete za farmacijo, edino zasedeno naravoslovno fakulteto, na kateri pa je bil obisk študentov izredno boren. 12.6.2007 so študentje AT izrazili svoje nasprotovanje predlagalcem in avtorjem osnutka zakona v Cankarjevem domu na Zboru za republiko, katere predsednik je bil v tistem času prav eden izmed piscev predloga zakona, hkrati pa je imel v lasti tudi dva zasebna visokošolska zavoda. V avli Cankarjevega doma so študentje ob plakatih svoje mnenje podali tudi z inovativnim performansom. Polovica udeležencev je imela v klečečem položaju zalepljena usta in zvezane roke. Druga polovica jih je »sproščala« in masirala. Šlo je za parodijo na v takratni vladi izredno pogosto uporabo fraze »sproščanje Slovenije«. (Z 2007)

Prek poletja je delovanje AT nekoliko stagniralo. Po padcu zakona je izgubila svoj zunanji povod za delovanje, zaradi katerega se je v prvi fazi sploh formirala. Jeseni v novem študijskem letu sta se zgodili še dve zasedbi na FF in FDV vendar tiste prve energije in želje po delovanju na tak način med študenti ni bilo več. Zadnja nekoliko bolj konkretna akcija, ki jo je AT organizirala, je bila mobilizacija študentov v sodelovanju s ŠOS za delavske demonstracije 17.11.2007. To jesen je skušala komunicirati še z novo ministrico za visoko šolstvo in si zagotoviti odgovor na njeno opredelitev glede uveljavljanja podobnih reform v visoko šolstvo kot jih je želel minister Zupan. Ministrica je AT celo prepoznala kot legitimen študentski akter in ji odgovorila na prvo javno pismo vendar je bil odgovor seveda bolj

diplomatske narave in ni zagotavljal jasnega odgovora.

Lahko torej rečemo, da je Avtonomna tribuna spodbujala aktivno participacijo študentov. Po vseh njej dostopnih kanalih je obveščala študente o takrat najbolj pereči problematiki, že zgoraj opisanem osnutku predloga spremembe zakona o visokem šolstvu. Odpirala je javne prostore za razpravo o tem. Med drugim imamo pri tem v mislih »zasedbe« raznih fakultet kot npr. Filozofska fakulteta, Fakulteta za družbene vede, Fakulteta za farmacijo, Fakulteta za socialno delo. Na teh zasedbah se je razpravljalo o problemu, sporočalo najnovejše informacije, pobiralo predloge, snovalo ukrepe itd.

5.2.3 O »zasedeni« predavalnici

Na zasedbi FDV so se udeleženci dogovorili, da se skuša z namenom informiranja študentov in spodbujanja njihovega aktivnega sodelovanja pri reševanju študijske problematike znotraj fakultetnega prostora, zagotoviti prostor na fakulteti, ki bi bil namenjen zgolj dejavnostim povezanim s predlogom zakona. Manjša skupina prostovoljcev je bila zadolžena za dogovor z vodstvom fakultete o tem prostoru. Predavalnica deset je bila hitro izposlovana, k čemur je precej pripomoglo sodelovanje dekanje. Uporaba predavalnice je bila zagotovljena najprej do konca maja. Kasneje se je zagotovilo podaljšanje še za cel junij. Nazadnje pa do konca študijskega leta, torej do oktobra. Nadaljnje podaljševanje ni bilo več odobreno. Zamenjal se je dekan, končale so se študijske počitnice, zato je bil eden izmed uporabljenih izgovorov tudi prostorska stiska, padel je predlog zakona in odstopil minister.

Otvoritev Infotočke na FDV v predavalnici 10 se je zgodila 25.5.2007, program se je izvajal do konca junija. (Avtonomna tribuna 2007b) Predvajali so se filmi, dogajale razprave, okrogle mize, sestanki in predstavitve. Ena izmed sten v predavalnici je služila za oglasno desko, kamor so se sproti lepili novinarski članki v zvezi z delovanjem AT in potekom obravnave predloga zakona, na ogled pa so visele tudi vse izjave in pisma podpore AT. Določeni so bili tudi kotički kjer je bil na voljo informativni material v obliki letakov, izjav, fotokopij predloga osnutka zakona in takrat izdanega časopisa, ki je izšel v eni sami številki ŠOVA, ki se je v sodelovanju različnih študentskih akterjev (AT, ŠOS in Klin) ukvarjala s trenutno študentsko problematiko. Na voljo za izposajo so bili razni filmi in knjige s študentsko tematiko. Sredi julija je vodstvo fakultete predavalnico brez obvestila izpraznilo za dva tedna

za namene mednarodne šole. AT je takoj po koncu zgoraj omenjen material preselila nazaj. Konec septembra Avtonomni predavalnici ni bilo več rešitve. Zamenjalo se je vodstvo, ki je bilo vsemu skupaj manj naklonjeno. Tudi politično razmerje sil se ni več nagibalo v tisto smer, ko bi študentje lahko še kaj zahtevali. Strokovna javnost je dosegla svoje, minister je odstopil, zakon pa padel.

Na koncu je bilo konec tudi študijskih počitnic in FDV je bojda v prostorski stiski na voljo potreboval prav vse predavalnice. Avtonomna predavalnica je bila ena izmed precej pomembnih enot, ki je kot delček sestavljala AT. Pripadniki AT povečini obžalujejo, da jim je ni uspelo obdržati. (Priloge A-E) S to predavalnico je AT preseгла horizont ukvarjanja s predlogom zakona in ozko zamejeno študijsko problematiko ter problemom vpeljave neoliberalnih reform v visoko šolstvo. Na terenu »desetke« se je AT dotaknila problematike javnih prostorov in se držala načela tovarne delavcem, fakulteto študentom.

6 ZAKLJUČEK

Ugotovili smo, da so se študentje na slovenskih univerzah vseskozi organizirali in povezovali v interesne skupine. Skozi celo zgodovino so bile prisotne nekakšne formalne organizacije, ki so po večini zajemale in zastopale celotno študentsko populacijo. Samoorganizacija je večinoma obstajala v društvenem organiziranju, ki je sprva temeljilo na interesni pripadnosti kasneje pa predvsem glede na fakultetno usmeritev. Teme, ki so jih aktivni zainteresirani študentje največkrat obravnavali so si bile skozi zgodovino precej podobne, nanašale so se na kvaliteto študija in socialni položaj študentov. V obdobju med leti 1968 in 1972 se je tovrstnim problematikam tudi posledično pridružila zahteva po samoupravljanju, torej o formalni možnosti sodelovanja študentov v fakultetnih in univerzitetnih organih. Nedvomno je na tako zahtevo vplival takratni duh časa. Prav tako je duh časa, in vpliv iz tujine vplival na aktivizacijo študentov v obliki študentskega gibanja. Skoraj štiri desetletja kasneje, maja 2007 je na spontano organiziranje študentov v Avtonomno tribuno prav tako vplival duh časa. Aktivistični tok, ki se je pridružil AT je predhodno podrobno spremljali študentske upore v tujini. AT se je formirala avtonomno zaradi prepričanja v premajhno učinkovitost ŠOS-a in njenega načina delovanja. Pokazali smo, da je prav tak pristop do neke mere prispeval svoj delež pri dogajanju s predlogom zakona in njegovem končnem ne sprejetju. Študentsko gibanje v šestdesetih in sedemdesetih je prav tako začelo z ugotovitvijo, da je trenutna

študentska organizacija zgolj formalnost, predvsem pa je popolnoma neučinkovita. Z željo po spremembah v visokošolskem prostoru so začeli z dvema vzporednima projektoma. Razpustitev stare formalne študentske organizacije ter ustanovitev nove, katere osnovni namen je bil zagotoviti legitimen in legalen okvir drugemu projektu, začetku študentskega gibanja. Odnos med formalno organizacijo in avtonomno organiziranimi oz. bolj aktivistično in neformalistično usmerjenimi študenti bi v obeh primerih lahko označili s frazo »love-hate«. Študentje so na obeh straneh sodelovali drug z drugim vendar pa so temeljni principi delovanja in pogledi na način vplivanja ostali nerešljivo nasprotni, na eni strani radikalni na drugi formalistično institucionalni. Oblasti so v obeh primerih študente prepoznale kot akterja, ki lahko vpliva na dogajanje znotraj določene problematike. Posebej pomembno je to za primer AT, ki ni delovala znotraj uradne institucije marveč je z njo zgolj sodelovala.

Zaključimo lahko, da je študentsko gibanje v letih 1969 in 1972 bilo pravzaprav zelo dobro povezano z uradnimi institucionalnimi instancami (študentje iz UK ZKS in ustanovitev IO SŠ LVZ z namenom legitimizirati gibanje ter izkušnja samoupravljanja, kjer so vsaj formalno sodelovali v fakultetnih organih in za konec še izvolitev študentskih predstavnikov v skupščino) kar jim je morda marsikatero zadevo nekoliko olajševalo vendar pa vidnejših rezultatov niso dosegli kar pomeni, da jim tudi tovrstno delovanje ni kaj prida pomagalo. Nobeno delovanje, ki je vpeto v uradne institucionalne spone navadno ne omogoča doseganje velikih sprememb, najverjetneje zaradi zahteve sistema po ohranjanju statusa quo. Njegovo spreminjanje znotraj sistema, s sistemskimi pravili je torej praktično nemogoče, kar je dokazalo študentsko gibanje v Ljubljani med leti 1968 in 1972. Drug zaključek je, da je bil v tistih časih diskurz popolnoma drugačen kot je danes. Precej pogosta je bila raba koncepta radikalizma v vseh njegovih slovničnih izpeljavah. Kar je pa zanimivo je to, da ta koncept ni bil a priori negativen kot je denimo danes, negativni prizvok je dobil šele, ko ga je bilo »preveč«.

Tekom izdelave tega diplomskega dela smo naleteli na dve večji težavi. V prvem delu, ko smo obravnavali študentsko gibanje med leti 1968 in 1972 smo naleteli na pomanjkanje del, ki bi se s tem dotičnim gibanjem ukvarjale na poglobljeni teoretski ravni. Na voljo smo imeli predvsem množico študentskih prispevkov, ki so sicer zelo dragocen vir, vendar pa jim je takrat manjkalo zgodovinske distance, saj so se pisali sproti s potekom dogodkov. V drugem delu, ko podrobneje opisujemo Avtonomno tribuno pa te zgodovinske distance nimamo mi sami. Prav tako o tem poglavju študentske aktivnosti ne obstajajo teoretske razprave spisane s

strani raziskovalcev s pedigrejem. Premalo pozornosti smo posvetili ŠOS tako bitki za njegovo nastajanje v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, kot njegovemu zdajšnjem delovanju. Zapisati pa je potrebno še marsikateri nedokumentiran študentski boj, kot je npr. tisti Koprskih študentov zadnjih par let.

7 LITERATURA

- Aleksič, Jure. 2006. »Danes ni več in biti apolitičen!« *Mladina*, 21. april. Dostopno prek: http://www.mladina.si/dnevnik/21-04-2006-___187danes_ni_vec_in_biti_apoliticen___171/ (1. maj 2009).
- Avtonomna tribuna. 2007a. *Izjava Avtonomne tribune za avtonomijo univerze*. Dostopno prek: <http://freeweb.t-2.net/neurotic/izjava.doc> (1. maj 2009).
- --- 2007b. *Jutri odprtje Infotočke na FDV ob 10:00*. Dostopno prek: http://avtonomnatribuna.blogspot.com/2007/05/jutri-odprtje-infotoke-na-fdv-ob-1000_7604.html Avtonomna tribuna2 (1. maj 2009).
- Baškovič in drugi. 1982. *Študentsko gibanje 1968-1972*. Ljubljana: KRT.
- Čepin Čander, Maja. 2006. Črna sreda kot študentsko opozorilo vladi. *Dnevnik*, 15. april. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/175502 (1. maj 2009).
- Debord, Guy. 1996. Družba spektakla. *Časopis za kritiko znanosti* XXIII (182): 41-58.
- Dekleva, Tatjana. 2006. *Dogodki iz študentskega gibanja 1968-1972 v Ljubljani*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Flere, Sergej. 2005. *Družbeni profil študentov Slovenije*. Poročilo o rezultatih raziskave v letu 2005. Dostopno prek: <http://studentska-org.si/images/stories/dokumenti/2006-02-profil-studentov-2005.pdf> (1. maj 2009).
- Goršič, Niko. 1968. Z zborovanja... *Tribuna* XVI (22): 8-9.
- Hren, Slavko. 1996. *Študentsko gibanje*. Ljubljana: RTV.
- Konc, Jože. 1970. Za ukinitvev cenzusov. *Tribuna* XX (9-10): 15.
- MGLC, arhiv. 2009. *Maj '68 v Parizu in študentsko gibanje v Ljubljani*. Avdio posnetek okrogle mize. Ljubljana. 18. marec.
- Marcuse, Herbert. 1964. *One dimensional man*. Dostopno prek: <http://www.marxists.org/reference/archive/marcuse/works/one-dimensional-man/index.htm> (1. maj 2009).
- --- 1968. Liberation from the Affluent Society. V *The Dialectics of Liberation*, ur. David Cooper, 175-192. Harmondsworth/Baltimore: Penguin.
- Marenik, Ivo. 1968. Dediščina junija. *Tribuna* XVII (3): 1-2.
- Meršol, Mitja. 1969. *Študentje na barikadah*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Mihevc, Bogomir. 2008. *Ključ je v naših rokah!* Ljubljana: Univerza v Ljubljani.

- Nepodpisano. 1968a. Prvi pismeni dokument študentskega gibanja v Ljubljani 1968. *Tribuna XVI* (22): 5.
- --- 1968b. Vabilo na sestanke na razne teme vsem zainteresiranim študentom. *Tribuna XVI* (22): zadnja stran.
- --- 1971. Dogodki ob obisku Chabana-Delmasa in po njem. *Tribuna XX* (27): 3.
- Pivec, Franci. 1969. Dnevnik vročega tedna (v Ljubljani). *Tribuna XVIII* (14-15): 6.
- Popov, Nebojša. 2008. *Društveni sukobi izazov sociologiji – »Beogradski jun« 1968*. Beograd: Službeni glasnik.
- Situacionistična Internacionala in študentje iz Strassbourga. 1996. O bedi študentskega življenja. *Časopis za kritiko znanosti XXIII* (182): 75-97.
- --- 2009. *O bedi študentskega življenja*. Ljubljana (v nastajanju): Založba FAO.
- Šetinc, Lenart. 1971a. Skupnost študentov v novem letu. *Tribuna XX* (14): 2.
- --- 1971b. Polemika o študentski organiziranosti. *Tribuna XX* (20): 3.
- --- 1971c. »Klasična« orientacija IO SŠ LVZ – kaj je to? *Tribuna XX* (21-22): 7.
- Štrajn, Darko. 1971. »Klasična« orientacija IO SŠ LVZ. *Tribuna XX* (20): 3.
- Študentska organizacija Slovenije. 2009. *Predstavitev*. Dostopno prek: <http://studentska-org.si/index.php/Predstavitev.html> (1. maj 2009).
- Ule, Andrej. 1970. Možnost odpiranja političnega prostora študentov v lastnem okolju. *Tribuna XX* (11): 5.
- Uredništvo in Milan Merčun. 1971. Denarna kazen za politične napake. *Tribuna XX* (21-22): 16.
- Vakanjac, Milenko. 1971. Študentje in nacionalizem. *Tribuna XX* (17): 7.
- Z, Urška. 2007a. Dan po javni tribuni minister podaljšal razpravo o zakonu. *Radio Študent*, 24. maj. Dostopno prek: <http://www.radiostudent.si/article.php?sid=11991> (1. maj 2009).
- --- 2007b. Masažna akcija Avtonomne tribune na Zboru za republiko. *Radio Študent*, 13. junij. Dostopno prek: <http://www.radiostudent.si/article.php?sid=12183> (1. maj 2009).
- Zgaga, Pavle. 1972. Študentska organizacija – revolucionarni in/ali sindikalistični pomen samoupravljanja, ali o molčeči večini in aktivni manjšini. *Tribuna XXI* (19): 4-5.
- Zlobec, Jaša in Andrej Medved. 1971. Zakaj smo tu in zakaj nam gre. *Tribuna XX* (24): 2.

PRILOGE

Priloga A: Transkript intervjuja z udeleženko AT

Kako je prišlo do nastanka Avtonomne tribune (v nadaljevanju: AT)?

V Infoshopu je potekala diskusija o apatiji slovenskih študentov, katere se je udeležilo pretresljivo veliko število ljudi. Zanimivo je bilo, da se je že v okviru Filozofske fakultete oblikovala skupina, ki je imela interese, da bi bila politično aktivna, oziroma si je želela začeti z diskusijami in predavanji, ki bi bila organizirana s strani študentov. Očitno je bil prvi dogodek, ki so ga organizirali, precej uspešen. S strani publike je prišlo do spontanega odziva in razmišljanja v smeri, da bi bilo mogoče smiselno nekaj takega poskusiti tudi pri nas. Približno tako je vse skupaj začelo nastajati. To je tudi čas uvajanja bolonjskega procesa in predloga o privatizaciji visokega šolstva. V takih razmerah je vse skupaj priletelo na plodna tla. Potem smo se v nekaj dneh zmenili, da bi zasedli fakulteto. Na začetku še nismo vedeli kako bi to sploh izpeljali. Posledično je prva Avtonomna tribuna v avli Filozofske fakultete izgledala kot da je nastala precej spontano, da se je skupina študentov enostavno zbrala v avli in tam razpravljala. Takrat se večina ljudi med seboj še ni poznala. Spoznavati smo se začeli šele na licu mesta. Kar naenkrat je znotraj tega sodelovalo dvajset ali trideset ljudi. Pozneje pa se jih je priključevalo vedno več. Zelo zanimivo je bilo torej vse skupaj s stališča nastanka »grassroot« delovanja, do katerega v našem prostoru ni prišlo že zelo dolgo. Zato je bila Avtonomna tribuna edinstven primer.

Kakšen je bil vpliv AT na sprejemanje predloga osnutka zakona o visokem šolstvu? Ali je pripomogla h končnemu rezultatu?

Ja, gotovo je. Prav zaradi tega, ker je nastopila tako spontano v kratkem obdobju enega do dveh mesecev. Ker je bilo v tem času ravno izpitno obdobje, je zanimivo, da se je angažiralo nepričakovano veliko število študentov. Večina študentov je bila iz Filozofske fakultete in Fakultete za družbene vede, študentov drugih fakultet je bilo manj. Zaradi svoje spontanosti je Avtonomna tribuna predstavljala precej nezajemljiv pojav, tako da so si ga mediji interpretirali po svoje, prav tako pa seveda tudi politika. Ministrstvo, oz. tudi politika nasploh, je Avtonomno tribuno sprejela za sogovornika, saj je dejansko odgovarjala na

njihove zahteve. To nam priča o tem, da je imela nek vpliv. Kar sicer ne pomeni, da je vplivala na smer visokega šolstva ali pa na šolstvo kakršno sploh je, da ne bi šlo v smer privatizacije, da se šolstvo ne bo vedno bolj slabšalo, ipd. Tega Avtonomna tribuna definitivno ni in tudi ne bo ustavila. Predvsem, ker je bil to zgolj unikaten primer študentskega vzpona v zadnjem času, ki je potem zvođenel. Je pa bila Avtonomna tribuna zanimiv poskus študentskega organiziranja. Zlasti s tega vidika, da so se študentje, ki se prej niso udeleževali v tovrstnem aktivizmu, jih to ni zanimalo ali pa v vsem skupaj sploh niso videli nobene moči za spremembe, sploh spoznali s temi praksami. S tega stališča je bilo precej zanimivo in veliko ljudi se je kasneje vključilo še v kakšne druge aktivnosti, kar je precej dobro tudi nasploh za aktivistično sceno, ki se je tako nekoliko razširila in postala preko Avtonomne tribune razpoznavnejša med študenti. Vendar je problem v tem, da je bil to le enkratni moment, tako kot mnogo drugih v določenih obdobjih. Ti trenutki hitro zvođenijo. Tudi zato, ker se je sedaj denimo študentska populacija v dveh letih precej zamenjala. Potrebno bi bilo znova delati vse od začetka, ni možnosti nadgrajevanja. To pa je po eni strani dobro, ker čim neka struktura okameni ali pa okrni, postane nefluidna in postane sestavljena predvsem iz enih in istih ljudi. Zaradi tega izgubi tisto moč, ki jo je tudi Avtonomna tribuna kot mnogotera združba različnih študentov imela in je bila zaradi te svoje strukture zelo efektivna. Da bi bilo to smiselno bi se morala danes spet zamenjati generacija študentov.

Bi za Avtonomno tribuno lahko dejali, da je bila študentsko gibanje ali bi jo označili kako drugače?

Pobudnik ni imel ravno precej veze s študentovstvom. Res pa je, da je 90 procentov udeleženi ljudi izhajalo iz študentske populacije. Vendar je jasno, da je prvi »klik«, ki je bil potreben, da se je sploh nekaj začelo dogajati, prišel s strani aktivističnih skupin, ki so bile prej že dalj časa prisotne in so se v preteklosti ukvarjale z različnimi tematikami. Mislim da se sami študentje ne bi organizirali brez podobnih izkušenj, npr. samoniklo na fakulteti študentje sami med sabo. Če nimaš izkušenj s tovrstnim aktivizmom ti je občutek, da imaš moč da na takšen način nekaj spremeniš, veliko bolj tuj kot pa če si že prisoten v skupinah, ki imajo že izkušnje s tem kaj se da narediti. Kaj lahko neka populacija naredi, kaj lahko neka skupina izzove, na kakšen način se sploh mobilizirati. Kako delovati, kako reagirati. Kljub temu pa kasneje aktivistične skupine pri AT niso imele več velike vloge. Vedno več ljudi se je rekrutiralo s strani študentov in ti so začeli stvari voditi po svoje. Uporabilo se je metodo, ki

je v aktivizmu splošno uporabljena, v primeru AT se je prijela in je tudi določen čas delovala.

Vprašanje je, če je AT družbeno gibanje zaradi svojega omejenega časovnega okvirja. Ni imela dolgoročnega cilja. Fokusrana je bila na zakon, ki se je takrat skušal sprejeti. Ni imela časa, da bi se ukvarjala s splošno tematiko, čeprav je imela težnje po tem. Vendar tovrstni širši spekter sodelujočih študentov ni zanimal v tolikšni meri kot problematičen zakon. Glede na specifično situacijo in časovni okvir bi lahko rekli, da je bila AT družbeno gibanje v tem smislu, da je mogoče zaustavilo in minimalno vplivalo na razvoj dogodkov. Seveda je bilo to družbeno gibanje, vendar je vprašanje če se bo model takšnega organiziranja študentov še kdaj uporabljal. Če se bo še uporabljal in postal akter v študentskem življenju potem bo predstavljal člen zgodovinskih gibanj ali pa družbenih gibanj pri nas. Vendar pri nas tudi na splošno ni velikih družbenih gibanj. V različnih obdobjih se pojavljajo ti majhni fragmenti upora brez katerih bi politične in ekonomske smernice tekle brez najmanjšega odpora. Ti upori so precej dobrodošli in prav zaradi tega, ker jih je tako malo, presenečajo.

Kako je AT delovala? Ali je imela zaradi svoje neinstitucionalne oblike kakšne težave pri doseganju svojih ciljev?

Delovala je precej spontano in neorganizirano. Niti pred eno tribuno se ni vnaprej vedelo kaj se bo tam dogajalo. Hitro se je priključilo veliko ljudi, ki so prispevali in izražali svoje ideje in želje. AT je bila »grassroot« fluidna struktura, ki ni imela specifičnih posameznikov ampak je bila kompaktna masa.

Kakšen je bil odnos med Študentsko organizacijo Slovenije in AT?

Po moje dober. Zdi se mi, da je ŠOS nekoliko presenetilo, da obstajajo študentje, ki jih sploh karkoli zanima. Sam ŠOS nima prav veliko moči. Več je imajo njegovi deli npr. ŠOU v Ljubljani, ali pa študentska organizacija v Mariboru, itd. Te delujejo mimo študentov in so popolnoma podrejene kapitalistični logiki. ŠOS je kot krovna organizacija precej brezvezna struktura, ki se mora pojavljati na določenih dogodkih. AT je torej prišla ŠOS kar prav, saj so lahko bili preko sodelovanja z zainteresirano skupino aktivni na področju, na katerem bi že tako ali tako morali biti. Lahko so se priključili nekam, kar jim ni bilo treba samim organizirati.

Ali bi AT lahko razumeli kot študentsko avantgardo?

AT ni imela interesa, da bi predstavljala celotno študentsko populacijo, niti se ni tako obnašala. Ni imela nobenih teženj po kakršnemkoli avantgardnem delovanju. Verjetno bi lahko postala avantgarda, če bi okostenela. Vendar pa je v bistvu predstavljala najodprtejšo telo, ki ga lahko danes fakulteta ali univerza sproducira v okviru študentov. Če bi kaj takšnega postalo stalna študentska praksa, bi bilo odlično. Avantgardizem je preprečevalo to, da je bila fluidnost študentov zelo velika, veliko ljudi je torej izražalo svoja mnenja in interese.

Koliko je AT naredila na širši participaciji in koliko pomena sploh dajete vključevanju večjega števila študentov pri reševanju tovrstnih problemov?

Težko je govoriti o tej temi v tem kontekstu, saj je AT obstajala precej malo časa. Ljudem je potrebno dati možnost, da so sposobni sami aktivno participirati pri določenih političnih vprašanjih, kar naj bi študentje bili. Da bi ljudi vključil v kaj takega potrebuješ precej časa, ki ga pa AT ni imela. Če bi zadeva imela daljšo tradicijo takšnega načina organiziranja in delovanja, bi verjetno lahko dala metode, modele in vzvode, ki bi jih uporabljale vedno širše množice. Vendar je za kaj takega potrebno dalj časa. Prek šolskega sistema je posameznik vzgojen v poslušnost in neizpraševanje avtoritet. Težko je prestopiti mejo med pasivnim poslušalcem v aktivno članstvo družbenega političnega življenja in postati akter z lastnim prepričanjem, z lastno kritiko, ki stoji za vsem na kar opozarja. To je v bistvu nek proces, ki traja precej dalj časa kot samo par mesecev. Je pa gotovo pozitivno vključevanje večjega števila ljudi. Ljudje so preko AT imeli priložnost spoznati tovrstno družbeno delovanje. Nekateri je to bolj zanimalo in so se zaradi tega vključili tudi na podobna interesna področja. Začeli so se aktivirati in bolj kritično razmišljati. Vsak posameznik, ki je bil udeležen pri AT se je začel angažirati glede študentskih in družbeno kritičnih vprašanj. AT je bila pomembna izkušnja za vse sodelujoče. Upam sicer, da ni bila zgolj neka uporniška študentska izkušnja, ki naj bi jo študent moral imeti.

Se vam zdi, da je imela AT zaradi svoje neuradne neinstitucionalne forme probleme pri doseganju svojih ciljev?

Ne, gotovo ne. To je edini model s katerim lahko kontriraš ali pa izprašuješ kakršnekoli institucionalne strukture, ki obstajajo. Znotraj institucionalizacije si inkorporiran v sistem v

katerem si pravno in strukturno odgovoren in si predstavnik neke organizacije. Znotraj AT nisi mogel predstavljati celotne skupine, razen v določenih primerih, ko lahko glede na domeno o principih delovanja predstavljaš skupna stališča kot delegat. Kljub temu posameznik znotraj AT ne more biti pod institucionalnimi pritiski. »Grassroot« delovanje je edina možnost v takem sistemu kot je danes, ki je precej zamejen z legalnimi procesi, in je predvsem stvar lobiranja ter kompromisov. Pri delovanju znotraj sistema ne gre za realno ali radikalno družbeno kritiko, ampak bolj za opombe k že obstoječemu. To niso dejanske težnje po radikalnih spremembah. »Grassroot« delovanje pa lahko zahteva vse. Čisto nič ga ne more zmotiti.

Kako ste razumeli zgodbo z Avtonomno predavalnico?

Da bi dobili to predavalnico, smo se izpogajali z vodstvom. Vendar je bila ta predavalnica znotraj neke institucije. Po mojem mnenju to ni bilo zelo smiselno. Ne zdi se mi v redu, da bi študentje na fakulteti težko prišli do predavalnice. Seveda je problem, da študentje nimajo lastnega prostora. Vendar ni prostor tisti, ki bi posameznika omejeval, da brez njega ne more biti politično aktiven. Potrebno je imeti veliko vsebin, ki se neprestano reproducirajo in zmeraj znova pritegnejo nove študente k njihovem udeleževanju. Brez vsebine, s katero bi prostor napolnil, ne potrebuješ najprej prostora, če ne veš kaj bi z njim počel. Prostor seveda ne definira dogajanja ali delovanja. Tudi ŠOU je prostor, ki pa ne predstavlja aktivnega angažiranja študentov. Uporaba javnega prostora se mi zdi boljša rešitev. Tako kot ga je AT izkoristil v avlah in hodnikih fakultet. S tem smo pokazali na možnost uporabe javnega prostora, na njegovo lastnost prehodnosti, kjer se lahko kadarkoli priključi kdorkoli, izrazi svoje mnenje in odide naprej. Na tak način nisi omejen na skupino, ki to izvaja in na prostor. Gotovo bi bilo pa dobro, če bi obstajal širši interes za organiziranje študentov v obliki razprav, diskusij in filmskih projekcij. Ampak ne govorim o obliki delovanja kot ga izvajajo študentska društva, pri katerih se mi zdi da prirejajo dogodke samo zaradi dogodkov samih. Tu gre za povsem nekaj drugega.

Priloga B: Transkript intervjuja z udeleženko AT

Kako je prišlo do nastanka Avtonomne tribune?

Ideja se je porodila na oddelku [Sociologija kulture na Filozofski fakulteti]. Predlagano je bilo, da bi naredili kakšno okroglo mizo. Na oddelku smo se že dogovarjali, da bi to izpeljali v eni izmed predavalnic na Filozofski fakulteti. Imeli smo uvodni sestanek, kjer smo določili temo prvega dogodka; Apatija slovenskih študentov. Podana je bila ideja, naj se zadeva izvede v Infoshopu, da ne bo omejena zgolj na faks. Znamenito Apatijo slovenskih študentov smo potem res izpeljali v Infoshopu. Tam se je zbralo nekaj ljudi, ki so hoteli »delati štal«, kar je privedlo do tega da smo prvi ponedeljek po tem dogodku zasedli avlo Filozofske fakultete.

Kakšen je bil vpliv AT na sprejemanje predloga osnutka zakona o visokem šolstvu? Ali je pripomogla h končnemu rezultatu?

Glede na policijsko represijo, se mi zdi da so se kar malo bali nekega gibanja. Takrat ko so nas po akciji na ministrstvu popisali, smo takoj dobili neke neumne kazni.

Kaj imate v mislih s policijsko represijo?

Na poti s Kongresnega trga smo se ustavili na ministrstvu [za visoko šolstvo], da bi predali izjavo ministru, ki ga seveda ni bilo tam. Avlo smo polepili z nekaj plakati. Svojo pot smo nadaljevali proti FDV-ju, ko nas je zaustavilo približno pet policijskih vozil. Vse so nas popisali in kakšen teden ali dva zatem smo dobili kazni zaradi neprijavljenega shoda ter zaradi lepljenja plakatov s protivladno vsebino. V bistvu pa nismo počeli nič nelegalnega. Tako, da smo očitno nek vpliv že imeli. Če ne drugega, so vsaj univerza in ostali akterji dobili občutek da imajo podporo tudi s strani študentov.

Kako je AT delovala? Ali je imela zaradi svoje neinstitucionalne oblike kakšne težave pri doseganju svojih ciljev?

Najbolj intenzivna sta bila prva dva tedna. Potem, ko smo se dobili na Filozofski fakulteti na tisti prvi javni tribuni, smo spisali skupno izjavo. Že naslednji dan smo jo odnesli na

ministrstvo [za visoko šolstvo]. Skratka dogajanje je bilo zelo intenzivno. Ampak je bilo pomembno, da smo se o vsem pogovarjali v zelo širokem krogu. Spomnim se nekega sestanka, ki se ga je udeležilo približno 35 do 40 ljudi, prav tako pa je bilo kar veliko ljudi tudi na zasedbah. Vse kar se je tam dogovorilo se je potem naslednji dan naredilo, ker se je tako odločila skupina. In to je res »full time job«.

Kakšen se vam zdi, da je bil takrat odnos med ŠOS-om in Avtonomno tribuno?

Takrat je sicer ŠOS stvari podpiral, ampak mislim da se jim je zdelo super, da nekdo opravlja njihove naloge. Oni so pač pristopili zraven, tako da so nas vsake toliko pokroviteljsko potrepljali.

Ali bi AT lahko razumeli kot študentsko avantgardo?

Že sami principi delovanja Avtonomne tribune so v bistvu neskladni z definicijo avantgarde. Ker je avantgarda, kot jo razumem jaz, skupina ljudi, elita, ki vodi nevedno delavstvo, nevedni proletariat, karkoli, nevedne študente. Avantgarda bi v tem primeru mogoče lahko bil ŠOS, če bi se malo potrudil. Avtonomna tribuna pa je temeljila prav na nehierarhičnosti, na tem, da lahko vsak predstavlja samo sebe, samo svoje mnenje, ki ga ima tudi vsak možnost povedati. Praktično se je pokazalo, da se nikomur ni solilo pameti kaj je prav in kaj narobe. Avtonomna tribuna se ni nikoli predstavljala kot nek predstavnik vseh študentov, ampak samo tistih, ki so bili tisti trenutek tam.

Koliko je AT naredila na širši participaciji in koliko pomena sploh dajete vključevanju večjega števila študentov pri reševanju tovrstnih problemov?

Širša participacija se mi zdi dvorezen meč. Fino je sicer imeti maso ljudi za sabo, ker se te potem tudi vsi bolj bojijo. Po drugi strani pa je masa zelo lahko vodljiva tolpa v drugo smer in naseda na demagogijo. Zato se mi zdi način, da bi študente prepričali naj gredo množično na ulice, ne da bi se jim sploh razložilo zakaj se gre, napačen in naš namen niti ni bil tak. Princip, da smo imeli na demonstracijah sto ljudi, ki so točno vedeli zakaj so tam, se mi zdi boljši kot pa da bi jih imeli tri tisoč, ki bi prišli tja zaradi zastonj piva.

Se ti zdi, da je imela AT zaradi svoje neformalne neinstitucionalne oblike, probleme pri

doseganju svojih ciljev?

V bistvu niti ne. Izrazitejši so bili problemi pri razumevanju načina na katerega Avtonomna tribuna deluje, kot pa da ne bi mogla doseči nekih ciljev. Protesti se pač niso prijaviili. Če bi bili institucija, ali pa če bi zraven sodeloval ŠOS, bi jih mogli prijaviti ker bi oni [ŠOS] to tudi zahtevali. S tem bi vse skupaj avtomatsko potegnili za sabo neko odgovorno osebo in razne odgovornosti. Skratka, mislm da je bila taka neformalna skupina s tega stališča precej boljša kot pa institucionalna.

Kdo po vašem ni razumel načina delovanja Avtonomne tribune?

S komerkoli se pogovarjaš in skušaš razložiti nehierarhičnost in to da ni vodij, je zelo težko. Nedopovedljivo je tudi, da za tem ne stoji nobena stranka. Spomnim se primera, ko smo bili v Cankarjevem domu, ko je bil Zbor za republiko, ki mu je takrat predsedoval Jambrek. Glede na komentarje, ki se jih spomnim, so se ljudje spraševali kdo stoji za vsem skupaj. Zanimalo jih je čigavi smo, Kučanovi ali Pahorjevi. Ko se takšna stvar pojavi, ljudem enostavno ni jasno, da ni nujno da za tem stoji vedno neka organizacija, ali pa neka politična stranka. Razumejo samo stvari, ki so v tem parlamentarnem sistemu vkalupljene na levo ali pa na desno. Saj smo levi, ampak ne znotraj teh parlamentarnih okvirov.

Kaj pa študentje, ki so sodelovali pri Avtonomni tribuni? Se vam zdi, da nihče ni imel problema z razumevanjem delovanja Avtonomne tribune? So jo vsi enako dojemali?

Ne morem govoriti v imenu vseh, ker bi se s tem postavila na pozicijo neke avantgarde. Tisti, ki so nekoliko bolj sodelovali, se mi zdi da so zelo dobro razumeli kakšen je sistem delovanja. Da ne deluje na način, da bi nekdo nekemu rekel kaj naj naredi. Ljudje so se sami javljali kaj bo kdo naredil. Takšen princip smo tudi precej poudarjali na samih diskusijah po fakultetah. Poudarjalo se je, da sprejme nalogo tisti, ki jo hoče opravljati. Nobenemu ni nič treba, naj se javijo sami. Zdi se mi, da so ljudje to tudi razumeli.

Kako ste razumeli zgodbo z Avtonomno predavalnico?

O tej Avtonomni predavalnici sem že nekoliko pozabila kakšna točno je bila zgodba. Pri tem nisem bila najbolj aktivna ker so se s tem najbolj ukvarjali študentje s FDV-ja. Spomnim se,

da je bila takrat na javni diskusiji »Dobrodošli na McUniverzi« dekanja navdušena nad tem, da se študentje angažirajo okrog tega predloga novega zakona. Mislim, da je takrat prišlo do dogovora, da nam odstopi predavalnico 10 na FDV, da se jo napolni z vsebino in da imamo v njej lahko sestanke. Nekaj sestankov je tam notri res bilo, prav tako se je odvijalo tudi nekaj programa. Vendar bi jo gotovo lahko veliko bolj izkoristili. Takrat, ko smo to predavalnico dobili, smo bili vsi že nekoliko utrujeni od prejšnjega dogajanja. Kmalu je nastopil tudi konec študijskega leta, septembra smo namreč morali zapustiti predavalnico. Ker je menda to edina predavalnica na FDV, kjer se lahko mize predstavljajo in niso pritrjene na tla. Potrebovali so jo verjetno za to, da so jo oddali Petrolu za kakšno sejo ali kaj jaz vem za kaj.

Priloga C: Transkript intervjuja z udeležencem AT

Kako je prišlo do nastanka Avtonomne tribune?

Razlogov za nastanek AT je bilo kar precej. Mogoče ne samo v tistem obdobju ko je nastala, ampak tudi prej in kasneje. Predvsem v tem smislu, da študentje sami vzamejo v roke svoje zadeve, da se samoorganizirajo in avtonomno lotijo določenih vprašanj, tem ali problemov. Takrat je bila neka situacija, mogoče splet naključij in določenih dogodkov, ki so potem privedli do tega. V Infoshopu se je v tistem času precej spremljalo študentska gibanja v tujini. Boj teh študentskih gibanj, predvsem v Grčiji, Franciji in Srbiji. V tistem času so imeli tam precej intenzivne kampanje, tudi boje in tako naprej. V vseh teh državah je šlo za to, da so bili študentje drugače organizirani kot smo navajeni ali pa kakor bi bilo konvencionalno pravilno v nekem takem sistemu, v katerem živimo. To pomeni, da so bili v glavnem avtonomni od študentskih organizacij in tako naprej. V Infoshopu je bila razprava o grškem študentskem gibanju, ki se je udeležilo kar precejšnje število ljudi. Že takrat se je čutilo, da udeleženci pogrešajo neko bolj konkretno študentsko akcijo na lokalnem nivoju, konkretno akcijo v smislu političnih vprašanj in širšega konteksta. Za tem je bila ta famozna diskusija O Apatiji slovenskih študentov, ki jo je organizirala skupina študentov sociologije iz FF. Recimo pri tej razpravi je zanimivo to, da so jo organizatorji zastavili kot neko recimo akademsko razpravo, ki ni imela motiva mobilizirati študente. Zgodilo se je pa točno to. Mobilizacija študentov na razpravi, ko se je govorilo o apatiji študentov. Ugotovilo se je, da ljudje, študentje, ki so bili na tej razpravi, vsekakor niso apatični in da želijo akcijo, organiziranje in delovanje. Razprava se je končala s pozivom in skorajda ustanovitvijo Avtonomne tribune. Najpomembneje je to, kje ležijo razlogi za nastanek česa takega. Določen del študentske populacije je spoznal, da reprezentativne institucije, npr. študentske organizacije, ne delujejo v njihovem interesu, ne zastopajo študentov in da se je treba za svoj položaj, pravice, svoj študij pač samoorganizirati, avtonomno organizirati. Torej avtonomno od teh institucionalnih organizacij in mogoče zato radikalneje zastaviti boj.

Kdaj je nastopil torej tisti trenutek, ko lahko govorimo o začetku AT?

Na tisti diskusiji se je zelo malo akademsko razpravljalo, ampak se je zelo veliko govorilo o naslednjih korakih akcije. Dogovorilo se je za zasedbo avle na FF in otvoritev javne razprave s študenti o vprašanjih, ki so se nam zdela pomembna. Takrat je gibanje tudi dobilo ime.

Avtonomna tribuna je bilo sprva ime dogodka zasedbe avle. Diskusija na FF je bila torej začetek Avtonomne tribune. Tam so se določeni ljudje zangažirali okrog prvega javnega dogodka. Potem se je zadeva zelo hitro razširila. Na javni tribuni oz. Avtonomni tribuni na FF je bilo že precej veliko število študentov iz drugih fakultet. V tistem tednu so se nam pridružili tudi študentje s FDV. Vse to se je zgodilo zelo hitro, v nekaj dneh. V bistvu je šlo za to, da so se nekatere skupine vzporedno, nezavedajoč se druga druge, ukvarjale z istimi vprašanji in razmišljale o konkretni akciji. To je zanimiva izkušnja za relacijo FF in FDV.

Kakšen je bil vpliv AT na sprejemanje predloga osnutka zakona o visokem šolstvu? Ali je pripomogla h končnemu rezultatu?

Zdi se mi, da je bila vloga Avtonomne tribune pri tem zelo pomembna. V socialni dialog med oblastmi in študenti je prinesla novo, svežo formo delovanja in razprave. Študentske organizacije je preko javnih in medijsko izpostavljenih akcij prisilila, da so radikalizirale svoja stališča, da so se v dialogu z vlado počutile samozavestnejše. ŠOS-u je AT nudila podporo v razpravi pri radikalizaciji stališč. Pripomogla je k temu, da se je ŠOS začela bolj brezkompromisno zavzemati za doseg svojih zahtev. Avtonomna tribuna je kar se tega tiče odigrala zelo pomembno vlogo. Verjetno bi se marsikaj razvilo drugače, če se AT takrat ne bi pojavila. Študentska organizacija glede na prakso in obstoječega dialoga z vlado, sploh nima nobene moči pri tovrstnem delovanju. Šele, ko se študentje res organizirajo in javno povedo kaj si mislijo o teh stvareh, šele takrat so ta izhodišča povsem drugačna.

Kako je AT delovala? Ali je imela zaradi svoje neinstitucionalne oblike kakšne težave pri doseganju svojih ciljev?

Pri AT je najbolj pomembna prav oblika njenega organiziranja in delovanja, torej po nekih direktno demokratičnih principih, bila je popolnoma avtonomna, kljub temu, da se je pogovarjala z nekimi drugimi skupinami, tudi s študentsko organizacijo in tako naprej. Vseeno je bila absolutno avtonomna od vseh teh institucij in predvsem zaradi tega neomejena pri tem kaj in na kakšen način to počne. Zdi se mi, da se je prostor, ki se je odprl, omogočal postavitev zahtev ki so bile želja študentov, ne pa že v naprej postavljeni kompromisi. AT se mi zdi pomembna, ker je odprla prostor za neodvisno študentsko delovanje. Predvsem je bila uspešna v tem, da je privabila kar precej veliko število študentov iz različnih fakultet, ki so se v določenem obdobju zelo resno in konkretno srečevali na sestankih, tribunah in srečanjih.

Odpirali so pereča vprašanja, oz. tista ki so se jim zdela pomembna; predvsem je bil to prostor izražanja tistih ljudi, ki so prepoznali situacijo, da predstavniki študentov dejansko ne predstavljajo teh študentov oz. njihovih interesov in da se njihova mnenja, stališča, želje ter aspiracije nekje izgubijo, nikjer se jih ne da izražati. AT pa je ponudila prav to, prostor za izražanje in prostor za javno akcijo.

Kakšen je bil odnos med Študentsko organizacijo Slovenije in AT?

Hladno-topel, ali kako se že reče. V AT, vsaj v določenem delu, smo se jasno zavedali kakšna je vloga ŠOS v okviru obstoječega sistema, kakšna je njena vloga in da so študentske organizacije bolj kot ne same sebi namen, da ne zagovarjajo študentov, da jim ne omogočajo aktivne participacije in da so predvsem prostor za ustvarjanje kariere njenih funkcionarjev. Zaradi takih spoznanj smo se odločili za alternativno organiziranje študentov. Vedeli smo, da s strani ŠOS ne moremo ničesar pričakovati. Smo se pa tudi jasno zavedali, da je študentska organizacija formalni partner v socialnem dialogu in da ima določeno institucionalno moč v diskusiji z vlado. Študentska organizacija je bila v bistvu tista, ki je kontaktirala AT. Posredno se je udeležila tiste prve razprave, kasnejše sodelovanje pa je bilo v nekaterih okvirih precej dobro. Pomembno je bilo, da je AT v nekem trenutku prisilila ŠOS, da je začela delati tisto kar bi mogla, da je kot študentska organizacija servis študentov, ki ga lahko uporabljajo študentje sami. Na ta način so nam kot študentom nudili pomoč pri npr. tiskanju materialov in podobnih stvari. AT tribuna ni imela namreč nobenih lastnih financ. Študentska organizacija pa ima finance ravno za takšne namene. AT pa je po drugi strani omogočila ŠOS, da je bolj radikalno nastopila v pogajanjih z vlado.

Se vam zdi, da je ŠOS sploh čutil potrebo po radikalizaciji svojih stališč?

V osnovi verjetno ja. S tem ne mislim toliko na razumevanje družbene situacije na način kot jo je AT ali v nekem širšem političnem kontekstu. Predvsem je mogoče bolj samozavestno zastopala stališče, da tistega zakona ne bo podprla. Študentska organizacija je torej dobila samozavest za neodstopanje od svojih stališč, kar se seveda tiče tega zakona. Zdi se mi, da če ne bi bilo take avtonomne samoorganizirane akcije študentov, bi zakon lahko šel precej mirneje mimo kot je šel. Seveda to ni bila edina točka pritiska, organizirali so se tudi profesorji in drugi deli univerze.

Koliko je AT naredila na širši participaciji in koliko pomena sploh daješ vključevanju večjega števila študentov pri reševanju tovrstnih problemov?

Študentsko gibanje, če lahko govorimo o čem takem, mora to željo imeti in AT jo je absolutno imela. Torej željo, da nagovori in vključi v svoje dejavnosti čim širši krog študentov. To je ponujala s svojo formo in načinom delovanja. Javne oz. Avtonomne tribune so ponujale prostor, kjer so študentje lahko izražali svoja stališča in se med seboj povezovali. AT je skušala tovrstno dejavnost širiti po čim večjih fakultetah, kjer ljudje še niso bili vključeni. Zaradi tega je na fakultetah organizirala javne tribune po vzoru prve. Vsaka javna razprava je rezultirala v nekaj na novo priključenih študentih, ki so se začeli vključevati v delo in dejavnosti AT. V tem smislu so bili ti dogodki mobilizacijske narave, torej priključenja študentov k AT. Že precej zgodaj smo tudi začeli s konkretnim razmišljanjem o strukturi organiziranja, kjer bi se na vsaki fakulteti organizirale posamične skupine, ki bi se potem skupaj povezovale v celotno AT. Te avtonomne skupine na fakultetah bi organizirale svoje dejavnosti, predvsem z namenom nagovarjanja ostalih študentov in mobilizacijo le-teh za konkretne zahteve oz. akcije, ki so jih na sodelujočih fakultetah te skupine imele.

Omenili ste, da bi se dalo razpravljati o tem ali lahko AT označimo kot družbeno gibanje. Kakšno je vaše stališče o tem?

AT je bila zametek gibanja. Predvsem, v smislu kako se je širila, kako je zelo na hitro zmobilizirala ljudi, ki prej niso bili vključeni v podobne zadeve. Zanimivo je predvsem to, da je prav ta precej minimalna akcija AT na začetku pokazala, da študentska populacija ni toliko apatična kot se nam zdi na prvi pogled, da obstaja kar veliko število študentov, ki jih zanima tovrstno delovanje, tovrstna vprašanja in ki jih zanima delovanje preko študentskega gibanja. Za slovenske razmere lahko mogoče celo rečemo, da je bila AT študentsko gibanje. V nobenem primeru ne moremo govoriti o množični mobilizaciji. Sposobna je bila zmobilizirati nekaj deset, na trenutke tudi sto ljudi. Vedno smo govorili, da je bolj pomembno, da tisti ki se udeležimo akcije ali aktivnosti, vemo zakaj smo tam, da tam jasno stojimo za stališči, ki jih sporoča denimo manifestacija, ki se je udeležimo. Bolje da nas je manj, vendar da točno vemo zakaj smo tam, kot da nas je nekaj tisoč pa ljudje ne vedo za kaj se borijo. Slednje je letelo predvsem na izkušnjo z študentskimi demonstracijami, ki jih organizirajo študentske organizacije. V preteklosti smo bili priča nekaterim primerom, ko je študentska organizacija sicer zmobilizirala nekaj tisoč študentov. Vendar je bila to zelo čudna manifestacija

študentskega mnenja. Ljudje, ki so se udeležili te akcije študentske organizacije, so bili tam bolj zaradi žura, kot pa zaradi česa drugega. Gotovo pa ne zaradi študentske politične agende. Dejstvo je, da so ljudje ki so delovali v AT, bili aktivni. Niso sodelovali, ker bi si iz tega hoteli narediti kariero v akademskem ali političnem svetu ampak zato, ker so trdno verjeli v tisto kar delajo. Emancipacija, angažiranost slehernega dela gibanja je zelo pomembna tudi v dolgoročnem smislu. Gibanje ne more temeljiti na instant akcijah, kjer se mobilizira določeno število ljudi, ki v svojem življenju ne razmišljajo o teh stvareh in ne delajo v skladu z načeli, ki jih začasno zagovarjajo na manifestaciji.

Kako ste razumeli zgodbo z Avtonomno predavalnico?

Zgodba s predavalnico na FDV je bila zanimiva, ker se je fakulteta izredno hitro odločila podpreti avtonomno študentsko delovanje. Do tega je verjetno prišlo, ker so se vprašanja s katerimi smo se ukvarjali, vezala na samo univerzo in fakulteto. To je bila zanimiva izkušnja s pozitivnim razvojem dogodkom, saj je AT zelo hitro dobila svoje prostore na FDV. AT je seveda imela svojo agendo. Razmišljala je o tem kako bi delala, kako bi se širila in mobilizirala več ljudi ter kaj za to potrebuje. V začetku si je AT skušala svoje prostore na fakultetah zagotoviti z vzpostavitvijo stojnic v avlah, kjer je bila prisotna s svojimi materiali. To je bil prostor z informacijami. Boj za avtonomne študentske prostore pa je bil zastavljen širše. Ne samo v okviru AT, je od fakultet zahteval, da zagotovi prostore, ki bodo avtonomno vodeni s strani samih študentov. Vsebina teh prostorov bi bila odvisna od študentov, ki bi tam želeli sodelovati. Na koncu vse skupaj ni bilo dosti efektivno izpeljano in se je na vse skupaj pozabilo. Škoda, ker bi tak projekt dolgoročno mogoče prinesel določene spremembe na samih fakultetah v odnosu študentov do vprašanj, s katerimi smo se ukvarjali. Mislim da je tak prostor možnost, ki spodbuja kritično razmišljanje in predvsem samoiniciativno delovanje.

Priloga Č: Transkript intervjuja z udeleženko AT

Kako je prišlo do nastanka Avtonomne tribune?

Zraven sem prišla nekoliko po ovinkih, čeprav sem sodelovala že od vsega začetka. Avtonomna tribuna se je nekako zlila iz različnih tokov. En tok je bil ta, ko so študenti Filozofske fakultete v Infoshopu na Metelkovi organizirali okroglo mizo o Apatiji študentov. Vzporedno pa sta nas na FDV-ju, ne da bi vedeli za študente s Filozofske fakultete, dva profesorja Andrej Kurnik in Žiga Vodovnik zbrala v neformalno skupino, ki naj bi pripravila odziv na predlog zakona o visokem šolstvu. Dobili smo osnutek predloga spremembe zakona o visokem šolstvu, potem ko smo ga preučili, smo ugotovili da ne samo na široko odpira vrata šolninam, ključno je da povsem ukinja avtonomijo univerze, kar se nam je zdelo zelo sporno. Zaradi tega smo se odločili, da je treba nekaj narediti. Pripravili smo okroglo mizo z naslovom Dobrodošli na McUniverzi. Vzporedno smo izvedeli kaj se dogaja med študenti Filozofske fakultete. Zaradi skupnih interesov in podobnih pogledov na situacijo smo se hitro povezali, zato so nam obljubili, da se bojo udeležili okrogle mize na kateri so bili zbrani tudi predstavniki sindikatov, univerze in študentov. Na poti na to okroglo mizo je pobudo s Filozofske fakultete ustavila policija. Od takrat naprej se je vse skupaj začelo odvijati izredno hitro. Sledil je protest pred vlado, potem pa še vse ostale aktivnosti. Tisti prvi dnevi so bili res precej intenzivni. Tista pomlad je bila naša.

Začetek AT bi potem postavili v čas razprave na FDV?

Odvisno. Mislim, da je do točke zlitja prišlo prav na FDV. Tista debata nas je dejansko afirmirala. Vseeno je bila prej še zasedba na Filozofski fakulteti. Mislim, da so bile predtočke nastanka razprava naše neformalne skupine na FDV, razprava v Infoshopu in zasedba Filozofske fakultete. Začetek gibanja, ki je vključevalo več fakultet pa bi res postavila v trenutek razprave po tistem posredovanju policije. Takrat se je Avtonomna tribuna resnično generalno zasnovala in afirmirala.

Kakšen je bil vpliv AT na sprejemanje predloga osnutka zakona o visokem šolstvu? Ali je pripomogla h končnemu rezultatu?

Verjetno bi bilo precej samovšečno, če bi rekli da smo mi ukinili ta zakon. Vendar pa mislim,

da če nas ne bi bilo, bi bil danes univerzitetni prostor bistveno drugačen. Saj še danes ni idealen, ni dober in nikoli nismo trdili, da hočemo stare pravice ali pa star sistem. Težava se mi zdi, da se veliko stvari, ki so bile v tistem predlogu osnutka formalno zapisane, danes že izvaja na neformalni ravni. Vendar če bi bil zakon takrat sprejet v tisti obliki kot je bil predviden, bi to bil dejansko tudi formalno konec svobode na univerzi, konec univerze, konec kritičnega mišljenja. Neformalno se mi zdi, da mastodont, ki se mu reče univerza že tako komajda še živi. Avtonomna tribuna je pripomogla, da je bil predlog osnutka zavržen, da se ni uresničil. Če vlada takrat s strani študentov ne bi bila deležna takšnega nasprotovanja, bi se stvari verjetno odvile nekoliko drugače. Takrat smo bili precej opaženi v medijih, mogoče je bil že čas kislih kumaric. Mediji so nas precej v redu sprejeli. Ko nas je napadla policija, so o tem poročali, saj so smatrali da gre hkrati tudi za napad na svobodo. Poročali so o vseh naših protestih in akcijah, ne samo v smislu da smo neki študentje, ki pač nekaj počnejo. Dejansko se je govorilo predvsem o argumentih. To se mi je zdelo izredno pomembno. Mogoče so tako na široko poročali tudi zaradi tega, ker so videli kako hitro smo se bili sposobni odzvati. Nekoliko pa so verjetno tudi precenili našo moč v tistem trenutku in so se nas nekoliko ustrašili.

Kako je AT delovala? Ali je imela zaradi svoje neformalne neinstitucionalne oblike kakšne težave pri doseganju svojih ciljev?

Če odgovorim najprej na zadnji del, bi rekla da mislim da ne. Mislim, da je Avtonomno tribuno nad površjem držalo prav to, da je bila neinstitucionalna. Delovali smo preko direktnih akcij in koordinirano na način, da smo dosegli konsenz o tem kaj počnemo. Prav zaradi tega smo lahko bili tako odzivni. Če bi morali s strani neke instance dobiti potrditev za vsako akcijo, ki smo jo naredili, potem ne bi naredili nič. Neinstitucionalnost, samoorganizacija in enakost med vsemi, ki so participirali v tem gibanju ali pa mogoče še participirajo, so tiste najbolj ključne in pozitivne lastnosti našega gibanja. Prek zborov in zasedb javnih prostorov na katere nismo prišli z odgovori, ampak z vprašanji ki smo jih naslavljali nase, na druge, na kogarkoli, smo v bistvu začeli razpravljati o stvareh, ki bi morale biti na univerzi samoumevne. Ampak na naši univerzi ni samoumevno, da kritično reflektiraš svoje delovanje ali pa delovanje sveta okoli sebe. Menim, da se je v času delovanja Avtonomne tribune pokazalo, da študenti niso tako apatični kot izgleda na prvi pogled, ampak da so jezni. Vendar svoje jeze ne znajo kanalizirati in se zaradi tega usmerijo v potrošniški stil delovanja. Ključne stvari, ki smo jih počeli so bile osnovane na direktni akciji, na tem da smo

zasedli javne prostore, v njih delovali in se za njih borili. Vseskozi smo se zavedali kakšno vlogo ima univerza v tem kapitalističnem sistemu, definitivno ni nedolžna. Vendar pa je kljub temu izjemno pomembno, da ostane javna, ne pa privatna, ker javna univerza omogoča izobrazbo kar najširši množici in ker je kot javna univerza še vedno pristan kjer se srečujejo in rojevajo kritični umi. Univerza je prostor kjer se naučiš reflektirati svet okoli sebe, preko tega pa začneš potem tudi delovati na javnih avtonomnih prostorih.

Kakšen je bil odnos med Študentsko organizacijo Slovenije in AT?

Zelo na kratko bi rekla, da je bil to bolj »love-hate relationship«. Od samega začetka smo rekli, da so predstavniki ŠOS-a seveda kot posamezniki, vedno dobrodošli. Vendar pa nikoli ne bomo pristali na to, da si nas podredijo. V bistvu samo sodelovanje v končni fazi niti ni bilo tako napačno. V določenih primerih so nam dali infrastrukturo, vendar se v naše delovanje niso vmešavali. Lahko smo delali stvari po svoje, oni pa po svoje. Meni se zdi, da je študentska organizacija na trenutke nesrečna združba posameznikov, ki bolj skrbi za svoje koristi kot pa za koristi študentov. Pravzaprav ne razumem zakaj se jim zdi pomembno prerekanje o nekih členih in vejicah v zakonu, ki jih poskušajo spremeniti, da bi minimalno izboljšali situacijo. Naša pozicija je vseskozi bila, da zahtevamo nemogoče. V našem diskurzem delovanju smo bili vedno radikalni in po mojem prav zaradi tega uspešni. Nikoli se nismo česa lotili polovičarsko. Nismo prosili za dovoljenje za uporabo prostora na fakulteti ampak smo si prostor enostavno vzeli. Tak način pa je definitivno v nasprotju z delovanjem študentske organizacije, ki želi z dolgotrajnimi pogajanja doseči svoje zahteve, ki jih že v začetku postavi zelo nizko. S tem ne želim reči, da mi nismo bili pripravljeni na kakršnakoli pogajanja ali dialog. Absolutno smo ga želeli in zahtevali, vendar smo se vzpostavili kot entiteta, ki je dejansko delovala neodvisno od študentske organizacije in zaradi tega mislim, da je bila to dobra pozicija. Že na začetku smo definirali kakšen odnos želimo z njimi imeti, zato jim ni uspelo uzurpiranje ali prevzem nadzor nad avtonomnim študentskim gibanjem. Kar pa ne pomeni, da si tega niso želeli.

Ali bi AT lahko razumeli kot študentsko avantgardo?

Ne. Mislim, da je o tem popolnoma nesmiselno govoriti. Prej bi lahko rekli, da smo bili antiavantgardistični. Razumem, da smo bili mogoče za koga preveč radikalni, da se mogoče kdo ni našel v našem diskurzu, ki je odkrito govoril o določenih zadevah, o kapitalizmu in

izkoriščanju, o tem da stvari enostavno niso v redu. Razumem, da v Sloveniji obstaja neka politika konsenza v katero ta naš diskurz enostavno ni spadal. Kar se tiče avantgarde, pri nas ni bilo nikoli nobenih vodij in tudi mi se nismo nikoli postavili na čelo študentov, nikoli nismo govorili v imenu vseh študentov. Vedno smo govorili zgolj v svojem imenu študentov, ki jim ni vseeno. Zaradi tega menim, da je bil princip delovanja antiavantgardistični. V nasprotju z nekimi »kao« izvoljenimi predsedniki študentskih organizacij, ki delujejo kot neki delegati, vendar pa je njihova realna povezava z volilno bazo precej vprašljiva.

Koliko je AT naredila na širši participaciji in koliko pomena sploh dajete vključevanju večjega števila študentov pri reševanju tovrstnih problemov?

Z gverilskimi taktikami demonstriranja smo pokazali, da se tudi z zelo majhno skupino angažiranih ljudi da narediti ogromno. Nikoli nismo štartali na to, da bi nam sledila celotna študentska populacija, ali pa da bi imeli na shodu npr. 10 000 ljudi, tega si nismo mogoče niti želeli. Na protestih študentske organizacije ljudje niso vedeli zakaj so tam, saj so na to vprašanje odgovarjali, da zaradi žura ali pa koncerta. Redki so res vedeli, kaj tam počnejo. Na naših protestih, razen mogoče kakšnih vohunov pod krinko, ki so bili tam s strani takih in drugačnih institucij ter organizacij, so vsi zelo dobro vedeli zakaj so tam, za kaj se borijo. Ne glede na to, da nikoli nismo bili res množični, smo vseeno veliko naredili. Gotovo pa bi lahko več. Vendar je v določeni točki zmanjkalo energije, kar je v končni fazi tudi prav; se je pa rodila kakšna druga pobuda. Pomembno je, da smo pokazali kako se lahko vzame nazaj javni prostor.

Kako ste razumeli zgodbo z Avtonomno predavalnico?

Grozno je, da se moramo študentje na fakulteti, ki je namenjena študentom, boriti za to, da smo študentje lahko v tej fakulteti. To je totalen paradoks. Vsak kapitalist lahko danes dobi v najem dvorano na FDV, FF ali pa na katerikoli fakulteti, saj v končni fazi to ni problem samo na FDV. Študentje pa za svoje dejavnosti ne dobijo dovoljenja za uporabo predavalnice. Pa tudi zakaj bi sploh morali formalno prositi zanjo, zakaj si je ne moremo kar vzeti. Študentje bi morali imeti avtonomni prostor, ki bi ga lahko avtonomno oblikovali. Na fakulteti imamo tri ali štiri klopi, pa še te so postavljene tako, da onemogočajo večjemu številu študentov neko interakcijo. V bistvu služijo predvsem temu, da se individualno zakoplješ v svoje zapiske. V knjižnici se ne smeš na glas pogovarjati. Nimamo javnega prostora, in na FF je zelo podobno,

verjetno pa tudi na vseh ostalih fakultetah, kjer bi lahko dejansko deloval avtonomno, se pravi da ti ne bi bilo potrebno konzumirati nekih produktov kapitalizma. Prav zaradi tega smo se zavzemali za avtonomno predavalnico.

Priloga D: Transkript intervjuja z udeleženko AT

Kako je prišlo do nastanka Avtonomne tribune?

Mislim, da je že prej obstajalo neko nezadovoljstvo med študenti, ki so se zavedali problemov s katerimi se soočajo, hkrati pa v študentskih organizacijah niso videli odgovora. Proteste, ki so jih prirejale študentske organizacije so videli kot neučinkovite. Dogodek v Infoshopu, ko smo se zbrali, da bi se pogovarjali o tem zakaj so študentje tako apatični, je bil super. Pogovarjali smo se o apatiji študentov, na koncu pa je iz tega nastalo neko gibanje. K nastanku gibanja so takrat prispevala mnenja, ki smo jih podali tekom diskusije pa tudi energija, ki smo jo začutili. Vse to je vodilo k nekakšnemu spontanem nastanku Avtonomne tribune.

Ali bi za AT lahko dejali, da je bila družbeno gibanje?

Ja, jaz mislim da je bila. Vendar malo manjših razsežnosti, ker ni zavzela celotne študentske populacije. Je bila pa prepoznavna med širšo skupino študentov. To ni bila neka majhna skupina, ki bi izvajala neke akcije, ampak so jo prepoznali tudi drugi ljudje, ki se s takšnimi idejami in takšnim načinom delovanja v preteklosti še niso seznanili.

Kakšen je bil vpliv AT na sprejemanje predloga osnutka zakona o visokem šolstvu? Ali je pripomogla h končnemu rezultatu?

O tem lahko zdaj samo špekuliramo. Ne vemo, če je naša dejavnost kakorkoli vplivala na odločitve. Vendar se mi pa zdi, da je zagotovo pripomoglo k nekemu civilno družbenemu angažiranju in k ustvarjanju pritiskov na samo vlado. Ne moremo pa malo samovšečno reči, da smo ustavili ta vladni predlog zakona. Dvomim, da smo ga. Smo pa pripomogli k temu, da se je v javnosti in predvsem med mladimi več govorilo o tem, ter da so ljudje mogoče začeli razmišljati, da bi njihovo sodelovanje in njihova aktivnost lahko pripomogla k spreminjanju poteka sprejemanja tega predloga osnutka zakona.

Kako je AT delovala?

Mislim, da je Avtonomna tribuna delovala zelo javno in zelo transparentno. Organizirala se je

po anarhističnih principih. Se pravi po neki nehierarhičnosti in samoiniciativnosti. Kljub temu, da se mogoče veliko ljudi, ki so sodelovali pri Avtonomni tribuni ni identificiralo z idejo anarhizma, se je gibanje kljub temu organiziralo po njegovih principih. Kot sem že rekla je delovalo javno, organizirale so se tribune na katere smo javno vabili s pozivi in na katerih so se sprejemale odločitve. Tribune niso mogle biti konstantne, zato so se začeli organizirati redni sestanki v Infoshopu. Na teh sestankih je bila udeležba precej množična, vsaj v zlatih časih Avtonomne tribune, kasneje je ta udeležba seveda malce usahnila. Tudi na sestankih so se odločitve sprejemale na podlagi konsenza in razprav. Sestankov se je lahko udeležil kdorkoli, ki ga je to zanimalo. Mnenje vsakega je bilo enako pomembno, ne glede na to kako dolgo se že pri vsem skupaj udelejuje in ne glede na njegove predhodne izkušnje.

Kako se ti zdi, da je prišlo do konsenza o delovanju po anarhističnih principih?

To je pa težko vprašanje. Mogoče je neko aktivistično jedro, ki je zelo pripomoglo k temu, da je Avtonomna tribuna pričela s kontinuiranim delovanjem, da ni ostalo samo pri eni debati in eni tribuni, ampak da se je ohranjala neka kontinuiteta, je po moje s svojim ozadjem prispevala k temu, da je prišlo do takega načina organiziranja. Pa tudi študentje niso videli rešitve v načinu delovanja študentskih organizacij, prav zaradi njihove hierarhične strukture in njihovih političnih interesov.

Kakšen je bil odnos med Študentsko organizacijo Slovenije in AT?

Avtonomna tribuna je zavračala kakršnokoli delovanje s političnimi strankami in študentskimi organizacijami zaradi njihovega načina delovanja, njihove politike in interesov. Mislim, da se je Avtonomna tribuna organizirala, ker oni niso bili učinkoviti in ker so se naše želje po končnem izidu situacije razlikovale. Študentska organizacija nas je po moje videla kot neke nore študente, ki ne vedo kaj točno počnejo. Njihova pozicija o načinu delovanja je očitno drugačna od naše, saj menijo, da je potrebno delovati znotraj sistema mi pa da je bolj učinkovito delovanje zunaj sistema in spreminjanje nekih odnosov

Ali bi AT lahko razumeli kot študentsko avantgardo?

Ne vem, mogoče na neke trenutke. Vendar mislim, da je pri Avtonomni tribuni zelo pomembno, da smo v bistvu pri svojem delovanju izhajali iz samih sebe. Nikoli se nismo

predstavljali, da smo glas študentov, da zastopamo vse študente. Ko smo npr. na FDV organizirali tribuno in smo na njej sprejeli neke odločitve, jih nismo predstavljali kot mnenje vseh študentov FDV-ja. Vedno smo govorili samo v svojem imenu. Izhajali smo iz lastnih pozicij in lastnih izkušenj. Nikoli si nismo želeli spreobračati študentov, ki se niso udeleževali naših akcij. Pri tem se mi zdi, da smo imeli kar nekaj samorefleksije.

Koliko je AT naredila na širši participaciji in koliko pomena sploh dajete vključevanju večjega števila študentov pri reševanju tovrstnih problemov?

Seveda je bilo v našem interesu, da se gibanju priključi čim več ljudi, ampak to ne pomeni, da smo pristali na načine propagande in slogane, ki nam ne ustrezajo oz. ki ne odražajo našega mišljenja. To se je pokazalo, ko smo organizirali Avtonomni blok. Na veliko načinov bi lahko pridobili veliko maso študentov, ki bi se udeležila demonstracij, vendar smo se odločili, da bomo stvar propagirali na način ki nam ustreza, se pravi preko plakatov z radikalno vsebino. Nismo pristali na neke popularne variante. Tisti, ki se v tem prepoznajo, bojo prišli.

Ali je imela zaradi svoje neinstitucionalne oblike AT kakšne težave pri doseganju svojih ciljev?

Eden glavnih razlogov, zakaj smo se organizirali, je bilo prav to izveninstitucionalno delovanje. Ne verjamem, da bi več dosegli, če bi se organizirali recimo v društvo. Mislim, da bi kvečjemu manj, zaradi splošnega nezaupanja, ki ga imajo ljudje do institucij. Mislim, da ne bi dosegli več, če bi se organizirali kakorkoli pravno oz. formalno.

Kako si razumela zgodbo z Avtonomno predavalnico?

Težko, ker pri tem nisem bila udeležena, saj sem bila v tem času še na gimnaziji. V »desetki« pravzaprav nikoli nisem bila. V zvezi s to predavalnico sem se začela aktivirati, ko sem prišla na FDV. Takrat smo poslali dekanu pismo z zahtevo po avtonomnem prostoru za študente. To ni imelo neposredne zveze s predavalnico 10. Želeli smo si prostora v katerem bi študentje lahko delovali, ne da bi morali iti na kavo ali pa biti tiho v knjižnici. Menim, da je nujno potrebno, da imajo študentje svoj avtonomni prostor. Žal mi je da na FDV nismo šli do konca z zahtevo po takem prostoru, saj se mi to zdi res osnovna potreba. Tega ne govorim zgolj kot pripadnica Avtonomne tribune ali česa podobnega, ampak se mi zdi, da imajo tudi študentje,

ki niso mogoče družbeno kritični, potrebe po druženju in po ustvarjanju drugačnih vsebin, ki bi bile dostopne tudi na fakulteti. Menim torej, da je kaj takega absolutno potrebno.

Priloga E: Transkript intervjuja z udeležencem AT

Kako je prišlo do nastanka Avtonomne tribune?

Avtonomna tribuna je bila nekaj zelo posebnega. V njej se je združilo precej več stvari in ravni kot si marsikdo predstavlja. Združili sta se vsaj dve realnosti. Eno so sestavljali študenti in študentke na začetku svojega študija, ki so hitro ugotovili, da je fakulteta slaba šala in da se glede tega ne morejo zanesti na nikogar drugega kot nase, zato so se skušali pogovoriti in najti smisel v svojem študiju. Druga realnost pa je bila ta, da so bili del AT tudi ljudje, ki so imeli že prej izkušnje z organiziranjem, z avtonomnim političnim delovanjem. Željo ostalih so znali tudi politično artikulirati. Ustvarilo se je spontano zavezništvo, to je bila »win-win« situacija. Tretja zelo pomembna stvar je bila, da je tisto kar je AT naredila, naletelo v široki javnosti na zelo veliko podporo. Iz dneva v dan so prihajali pozitivni odzivi in javne podpore, kar je dajalo ljudem pogum, da so si upali narediti v naslednjem koraku še kaj več. AT je bila situacija v kateri so se v zelo kratkem času zbrali ljudje z različnimi zgodbami, različnih generacij, ki so drug drugega prepoznali za enake, za zaveznike, ki so bili sposobni med seboj skomunicirati kar so hoteli.

Kakšen je bil vpliv AT na sprejemanje predloga osnutka zakona o visokem šolstvu? Ali je pripomogla h končnemu rezultatu?

Tega ne moremo vedeti. Mislim pa, da je doprinesla k temu, da se je zakon umaknil s tem, da je v javnosti intenzivirala debato in artikulirala pozicije popolne zavrnitve tega zakona. Skupaj s hkratnimi pripombami, kritikami s strani univerz, sindikatov in ostale kritične javnosti. Uradna ŠOS in ŠOU v Ljubljani stisnjeni v kot in v skrbi za svoje stolčke, niso imeli druge izbire kot da podprejo dejanja avtonomno organiziranih študentov oz. so vsaj tiho. V tej situaciji je vlada dobila občutek, da je z vseh strani izgubila tla pod nogami. Sama je vedela, da je bila prenova zakona o visokem šolstvu pripravljena »ad hoc«, zato da nekdo pobere nek denar. Zavedala se je, da je bil predlog zakona zelo šibek. Ni bilo potrebno dosti, da se vlada umakne. K temu je doprinesla tudi AT. Obstaja zelo jasen trenutek, ko se je začelo nakazovati, da bi zadeva lahko padla. To je dan, ko je iz kabineta predsednika vlade Janeza Janše prišlo pismo na ŠOS s prijaznim, kolegialnim pozivom naj se ogradijo od dejanj AT. ŠOS je bil s strani AT že prej opozorjen, da bo do takšne situacije najverjetneje prišlo zelo hitro. Predsedniku vlade so prijazno odgovorili, da kaj takšnega ne pride v poštev in da oni

podpirajo avtonomna dejanja študentov. Temu je sledil molk s strani vlade, ki ni posredovala več nobene uradne izjave, tudi na naše pozive, da naj vendarle pove kakšen je sedaj status tega zakona. Tri mesece kasneje je minister Zupan odstopil. V tem trenutku se je vlada, enostavno nesposobna dojeti kaj se dogaja, zgrozila nad tem da ji grozi resen študentski upor in to v letu pred volitvami. Ko pa še od ŠOS niso dobili za kar je sicer predvidena, skratka da pacifizira neubogljive študente, so zaslutili možnost izgradnje zavezništva med nelegitimnimi študentskimi organizacijami tipa ŠOS in ŠOU in med politično razmišljujočimi in delujočimi študenti in študentkami. V tem trenutku so se umaknili. V dejanskem zakonodajnem procesu pa je zakon padel, ker so poslanske skupine z vsemi možnimi proceduralnimi potezami ustavile obravnavo predloga zakona v delovnih telesih v državnem zboru. Vendar so stranke takšne, da jim teh stvari ne bi bilo potrebno narediti. V kontekstu dovolj močne javne debate so tu zaslutili svoj trenutek in izkoristili vse instrumente, ki so jih imeli na voljo. Vpliv AT je treba razumeti na ta način. Ne da se ga točno locirat, nedvomno pa je bil.

Kako je AT delovala? Ali je imela zaradi svoje neinstitucionalne oblike kakšne težave pri doseganju svojih ciljev?

Tak tip delovanja kot se ga je šla AT, ima omejen rok trajanja in omejene možnosti. So omejitve, ki jih je težko preseči. V trenutku tiste famozne razprave O apatiji med slovenskimi študenti je masovna prisotnost ljudi pokazala, da je pojem apatije že presežen. Iz tega se je prešlo na zasedbo FF. Prvi dan se je sprostito ogromno želje in energije. V naslednjih dneh se je naredilo marsikaj, od razprav med nami, novih prijateljstev in povezav, ter medijsko odmevnih dogodkov. V nekaj tednih se je to izčrpalo, ni bilo več toliko možnosti, na dan so prišle razlike v konceptih in metodah delovanja. Večna zlovešča prisotnost birokratov tipa ŠOS je delovala nekoliko preveč utesnjujoče, da bi AT lahko delovala naprej. Je pa tudi sama zase dovolj dobro znala prepoznati, kdaj je njen čas minil. Vztrajala je pri tem da AT ni organizacija, zaprt klub študentov, ljudi ampak je bolj kot ne metoda. Kasneje se je vse skupaj še nekajkrat poskušalo obuditi na fakultetah. Tudi zunanje pritiska ni bilo več. Da nam ni uspelo tega obdržati skupaj je bila naša največja pomanjkljivost.

Kakšen je bil odnos med Študentsko organizacijo Slovenije in AT?

Bil je takšen kot je v Sloveniji lahko v tem kontekstu, v redu. Prva razprava v Infoshopu o apatiji slovenskih študentov, je v nekem trenutku zavila v smer, ko se je začelo govoriti, da

morajo študentske organizacije nekaj narediti, da bi prekinile to apatijo. Da bi morale zmobilizirati študente. To je bilo kmalu preseženo, zatem pa se je začelo postavljati kaj so tam prisotni hoteli od študija in kaj bojo glede tega ukrenili. Razmišljati se je začelo v smeri kaj se bo naredilo brez čakanja na ŠOS in ostale birokrate. Pozitivno je bilo, da so bili takrat tam tisti redki ŠOS-ovci, ki znajo razmišljati s svojo glavo in so jim stvari precej jasne, denimo Goran Lukič. Tej ŠOS ekipi se je povedalo kako si predstavljamo razmerje med študenti in študentskimi organizacijami. Da je namreč to razmerje takšno, da je študentska organizacija tu da servisira študente pri njihovih idejah in pobudah, v tej konkretni situaciji pa jim mora kriti hrbet, dati denar in materiale in pustiti da to delajo. Že takrat se jim je tudi povedalo, da bo zelo hitro prišel trenutek, ko bo ŠOS pozvan naj se ogradi od avtonomnega delovanja študentov in če res vztrajajo na solidarnosti ter zagotovilom, da delajo za študente, kot so takrat zagovarjali, naj to pokažejo v tistem trenutku. Ta moment se je zgodil točno tako kot je bil napovedan. ŠOS je lažje stisnil zobe in nas kril, ker je bila ta razprava že prej opravljena. Ampak to ne bi bilo možno, če ne bi bilo zraven ljudi, vsaj enega ali dveh, ki sta znala misliti onkraj ŠOS in onkraj interesov tamkajšnjih dežurnih birokratov. »Love-hate« oz. bolj »hate« relationship. S strani ŠOS po moje strah pred tem, da bi se organizirali kot študentska politična sila, ki bi šla na volitve in jim razbila njihov monopol. Z naše pa totalno nezaupanje, kritika, jeza, popolno zavračanje. Vendar smo vedeli, da so oni v političnem boju prepoznani kot legitimen akter. Zato si lahko več obetamo od tega, da ga na primeren način instrumentaliziramo in uporabimo kot figuro na šahovnici, kot pa da bi jih v štartu zavrnili in zavračali vsakršno sodelovanje. Oni so hoteli in upali, da ne bomo šli predaleč. Kdove kaj so pa obljubljali na oni strani, v komunikaciji z vlado in še kom. Kot kažejo kakšne druge izkušnje iz zgodovine, verjetno marsikaj.

Ali bi AT lahko razumeli kot študentsko avantgardo?

Ne. Konkretno avantgarda pomeni, da se nekdo samookliče za zastopnika interesov cele družbe in AT ni nikoli nastopala s te pozicije. Nastopala je s pozicije: smo študentje in študentke, ni nas veliko, vendar imamo svoje želje, svoja pričakovanja in upanja, fakulteto jemljemo resno, o tem imamo nekaj predlogov in o tem govorimo javno, ter iščemo načine na katere bi o tem vsaj za začetek razpravljali in spremenili.

Koliko je AT naredila na širši participaciji in koliko pomena sploh daješ vključevanju večjega števila študentov pri reševanju tovrstnih problemov?

AT je pokazala, da je število ljudi sekundarnega pomena. V začetni fazi je bilo ljudi čedalje več. Vsaj tistih, ki so bili podporniki, pa tudi tistih, ki so se aktivno vključili. Vendar ji na neki točki ni uspelo narediti koraka naprej. To ima manj opraviti z AT in bolj z našimi fakultetami. Na posameznih fakultetah se niso ustvarile kritične mase, vsaj male ekipice, ki bi bile sposobne delovati znotraj fakultet, s pozicije študentov fakultete. AT je nastopala kot združenje študentov na splošno. To je bilo mogoče v tej fazi, ko je šlo za zavrnitev zakona edino možno. Stvari so se med vsemi, ki so sodelovali, razpravljale in korigirale. Jeseni, ko bi lahko bolj strukturirali delovanje AT, ni bilo več te volje niti možnosti na samih fakultetah.

Kako ste razumeli zgodbo z Avtonomno predavalnico?

Ko se je pojavila, je bila najboljši del dogajanja. Imeti osvobojen prostor na fakulteti s katerim lahko upravljajo študentje in študentke je bilo odlično. Problem je bil v tem, da očitno čas obstoja avtonomne predavalnice ni ustvaril potrebe po njej. Če bi ta potreba na fakulteti obstajala, če bi ljudje resnično imeli željo, da bi res delali kakšne stvari na fakulteti, bi to predavalnico tudi ohranili. Podobno kot cela AT, ki je dobro začela po prvem impulzu, potem pa je pod težo vseh mogočih študijskih bremen in ostalega postalo težko prevzemati odgovornost, ki je bolj dolgotrajne narave, zahteva več dela, več vsakodnevno vložene energije. Avtonomna predavalnica je bila kot posamezni element AT ena najboljših aktivnosti, iz katerega bi se lahko na dolgi rok marsikaj razvilo. Ampak ta potencial, ki se je odprl, je tudi izginil.